

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 43, Aralık 2019, s. 200-222

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.39322>

Dr. Osman ORAL

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilimdalı
Emekli Doktor Öğretim Üyesi osman-oral@hotmail.com. Orcid ID: 0000-0002-6403-5144

NÜBÜVVET BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ'NİN DEİZM ELEŞTİRİSİ

Özet

Türk İslâm dünyasının önemli âlimi Mâtürîdî, nübüvvet kurumunu kabul etmeyen deistik teolojinin aksine vahyi, bilgi kaynakları arasında kabul eder. Doğruluğu mucize ile sabit olan peygamberin verdiği haberin kabul edilmesi akli bir gerekliliktir. Doğruya, hakikate, iyiye ve güzele ancak akıl-vahiy birlikteliği ile ulaşılabilir. İnsanda bulunan en aziz şey aklın yaratılış hikmeti; vahyi anlamada bir araç ve idrâk vasıtası olmasıdır. Evreni yaratan Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte vahyi ve peygamberi reddeden akli yeterli gören düşünce tarzı Deizm'e göre Tanrı yarattığı âleme müdahil olmadığından insanlar üzerindeki onun herhangi bir yaptırımı yoktur. Tanrı'nın Peygamber göndermesi, buyruğu ve yasağı hikmetten yoksundur. Dinin ve ahlâkın kaynağı vahiy değil, insanın tabiatı ve aklıdır. Deist türü inançların ilah ve peygamber tasavvurlarının arka planını inceleyen Mâtürîdî'ye göre câhillik, fakirlik, dünya meşakkati ve duyuların akli örtmesi ile akıl hakikat ve hikmetleri anlamaktan âciz olabilir. Yetenekleri belirlenmiş bir varlık olan akıl kendisi için çizilen alanı aşamaz. Eğer peygamberler olmasaydı bu âlem hikmetsiz (sefeh) olurdu. Beşerî davranışlar ancak peygamberler sayesinde övgüye lâyık bir konum alabilir. Allah'ın bir çok hikmetle peygamber göndermesi insanlığa ilâhî lütuftur. Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem Semerkand bölgesinde nübüvveti kabul etmeyen akımlar vardı. Sözelimi Berâhime ve Sümeniyye, Tanrı inancına sahip olmakla birlikte nübüvvet ve vahyin hikmet bakımından anlamsız olduğunu, mucize'nin de sihre benzediğini iddia ederek peygamberliği kabul etmemekteydi. Dün olduğu gibi günümüzde deizm nübüvvet kurumu üzerinden tartışılmaktadır. Günümüz çağdaş deist türü akımların nübüvveti, vahyi, peygamberi ve mucizeyi kabul etmemelerinin arka planında aynı tür fikir ve söylemlerinin olması, Mâtürîdî'nin deist görüşleri eleştirirken

kullandığı akli deliller ile metodunun günümüzde de hâlâ geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Nübüvvet, Vahiy, Deizm

CRITICISM OF MATURIDI'S DEISM IN THE CONTEXT OF THE PROPHETHOOD

Abstract

Abu Mansur al-Maturidi, an important scholar of the Turkish-Islamic world, accepts revelation among the sources of knowledge, as opposed to deistic theology, which does not accept the institution of prophethood (nubuvvah). It is a mental necessity to accept the news given by the prophet, whose truth is fixed by a miracle. The truth, the reality, the good and the good can only be achieved through the combination of reason and revelation. The most cherished thing found in man is that the mind is the wisdom of creation; a means of understanding the revelation and a means of understanding. According to deism, the mind that accepts the existence of the God who created the universe but rejects the revelation and the prophet is sufficient, because God is not involved in the world he created, there is no sanction for him on the people. God's sending of a prophet, his command, and his ban lack wisdom. The source of religion and morality is not revelation, but the nature and mind of man. According to al-Maturidi, who studied the background of deist-type beliefs visions of deities and prophets, ignorance, poverty, world struggle and the concealment of the senses and the reason can be incapable of understanding the truth and wisdom. The mind, an entity whose abilities are determined, cannot transcend the realm drawn for itself. If it were not for the prophets, this world would be without wisdom (safah). Only through prophets can human behavior take a commendable position. It is divine grace for humanity that Allah sends a prophet with many wisdom. Al-Maturidi lived in the region of Samarkand there were movements that did not accept prophethood. For example, Berahime and Sumeniyya did not accept prophethood, claiming that the revelation and the revelation were meaningless in terms of wisdom, and that the miracle was similar to magic. Today, as it was yesterday, deism is discussed through the institution of prophethood. The same kind of ideas and discourses against the prophethood, the revelation, the prophet and the miracle of contemporary deist movements, It can be said that al-Maturidi's method is still valid today with the mental evidence he used in criticizing deist views.

Key Words: Kalam, Al-Maturidi, Nubuvvah (The Prophethood), Revelation, Deism

GİRİŞ

Deizm adı batıda aydınlanma düşüncesi içerisinde Eski ve Yeni Ahit kaynaklı teolojilere ve kilisenin temsil ettiği dogmatik inançlarına karşı bir tepki olarak 17. yüzyılda özellikle İngiltere'de çıktığı birçok araştırmacı tarafından dile getirilir. Kutsal bir metni, nübüvveti, peygamberi kesin olarak reddeden deizm ilk olarak Edward Herbert (ö.1648) tarafından savunulmuş, sonrasında Newton (ö.1727), Jean-Jacques Rousseau (ö.1778), Voltaire (ö.1778) ve Thomas Paine (ö.1809) gibi önemli isimlerle temsil edilmiştir. Deizm, Brahmanizm,

Berâhime ve Sümeniyye gibi dini ve felsefi akımlar arasında nübüvvet kurumunu reddetmede fikir birlikteliği olduğu söylenir (Erdem, 1994: 109; Aslan, 2014: 34-5; Erdoğan, 2018: 793).

Latince “tanrı” anlamında “deus” kelimesinden türetilen deizm, zamanla kendine özgü felsefi bir anlam kazanıp “doğal din” kavramıyla özdeşleşmiştir. Bütün deistlerin birleştiği iki temel anlayıştan biri âleme müdahale etmeyen bir ulûhiyyet anlayışı, diğeri akla ve bilime gösterilen büyük güvendir. Sadece akıl ile idrâk edilen Tanrı kabul eden peygamberi ve vahyi reddeden tabîî din fikrini benimseyen düşünce tarzı deizm, önce İtalya’da rönesans ile başlayıp daha sonra bütün Avrupa ve İngiltere’de hümanizm, reform, protestanlık, doğal din akımı ve yeni doğa felsefesiyle devam eden ve daha sonra aydınlanma ve modern bilimin kurulmasıyla zirveye ulaşan uzun fikri süreç içerisinde doğmuş, gelişmiş, fikir ve düşünce tarzı olarak günümüzde de devam etmektedir (Aydın, 1990: 140-4; Bolay, 1997: 209-210).

İslâm dünyasında ilahiyye/ilahçılık denilen deizm türü bazı fikirler dile getirilir. Sözelimi İslâm düşünürü Ebûbekir er-Râzî’nin (ö.313/925) Allah’ın verdiği ölçü akıl ile insan peygamber gibi kişilere ihtiyaç duymadığı, mutlak hikmet, adâlet ve merhamet sahibi Allah’ın peygamberi insanlara mûcize gibi üstün niteliklerle donatarak imtiyazlı mürşid göndermesi hikmetsiz görüşünde olduğu iddia edilir (Râzî, 1977, 2, 45 vd; Râzî, 2016: 27). Hatta onun görüşlerinin, aydınlanma çağıının Valtaire ve Diderot (ö.1784) gibi materyalist ve hümanist yazarların, günümüz marksistlerinin inançların korkudan doğduğunu söyleyen ve natüralizmin kurucusu sayılan Max Müller’in (ö.1900) de öncüsü diyenler de vardır (Bayrakdar, 1998: 84-5; Kaya, 2007: 482; Öztürk, 2015:110-4). Başkalarının Râzî’ye isnad ettiği nübüvvet, peygamberlik ve mûcize hakkında görüşlerinin net olmadığı, bu konudaki eserlerinin günümüze gelmediği, onun hakkında belirtilen deist türü görüşlere kuşkuyla bakılması gerektiği de belirtilir (Dorman, 2009: 381-2; Akyüz, 2015: 25-7; Karaman, 2018: 135-6; Aygün, 2019: 46).

Tanrı’nın âlemi yarattıktan sonra onunla sürekli ilişkide bulunmadığı ileri süren deist teloloji, peygambere ve nübüvmete Tanrı’nın hikmeti açısından kabul etmez. Evrenin ezeli, kendi kendine var olduğunu tanrıya ve peygamberlere ihtiyaç olmadığını iddia eden ateist, materyalist düşünceler ile tanrının varlığını kabul etmekle birlikte peygamberleri çeşitli düşünce ve sebeplerden dolayı reddeden deist ve dualist akımlara göre nübüvvet ve peygamber abes, vahiy de bilgi türü değildir (Taftazanî, 2013: 235; Yavuz, 2007: 279 vd; Düzgün, 2009: 169 vd; 2015: 216). Aklın idrâk ettiği şeyi getirecekse elçiye ihtiyaç olmadığından nübüvvet abes ve kabîh sayılır. Hikmetle iş yapan tanrı abes ve kabîh fiillerden uzaktır. Şayet peygamber aklın idrâk dışı ve benimsemediği şeyi getirecekse Allah’ın sağlam bir delili olan akıl bunları kabul etmez. Aklın delilleri muhkem olduğundan birbiri ile çelişmez, aklın kabul etmeyeceği şey bâtıldır, reddedilir. Akıl sorumlulukları bilmede yeterli olduğundan nübüvvet ve peygambere ihtiyaç olmaz. Kurban kesme, ruku ve secde gibi buyruklar ile yasaklamalar anlamsızdır. Peygamberin doğruluğunun delili denilen mûcize, harikulâde olması açısından sihre benzer. Kâhin, sihirbaz, peygamber aynıdır (Cüveynî, 2010: 246-7; Sâbûnî, 1995: 20, 45; Gazâlî, 2004: 255-9, 262; Cürcânî, 2015: III/424).

Nübüvveti reddeden inanç akımlarının varlığı kanaatimizce insanlık tarihi kadar eskidir. Bu reddediş süreci çoğu zaman baskı ve şiddete dönüşmüş, peygamberler, öldürülmek ya da vatanlarından kovulma (Hûd 11/91; eş-Şuara 26/116, 167) tehdidine maruz kalmışlardır (Mâtürîdî, 2005b: V/422). Hz. Peygambere karşı çıkan seküler bir hayat yaşayan müşrikler de deist bir tanrı tasavvuruna sahiptiler. Kur’ân’ın bildirdiğine göre gökleri, yeri, güneşi ve ayı yaratan, evrenin hizmetine veren, yağmurla yeryüzünü canlandırmanın Allah olduğunu kabul

ettikleri halde nübüvvet ve Peygamberlere karşı çıkanların (Yunus 10/31; el-Anktebût 29/61, 63; Lokman 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhuf 43/9, 87) karakteri; akli düzgün kullanmama, inat ve kibir üzerine kuruludur (Akbulut: 1992: 12-3). Özelde Hz. Peygamber'i genelde bütün peygamberleri inkâr edenler akli delilleri bilme, üzerinde düşünme ve istidlâl etme alışkanlığı olmayanlar, inat ve kibirle onları yalanlamışlardır (Mâtürîdî, 2005b: XI/143, 247, XIII/255-6).

“Size bir uyarıcı peygamber gelmemiş miydi” sorusuna nübüvveti kabul etmeyenlerin verdiği cevap Kur’ân’da “*Evet doğrusu bize uyarıcı bir peygamber gelmişti, fakat biz onu yalancılıkla itham ettik, ‘Allah hiçbir şey göndermemiştir. Siz gerçekten büyük bir sapıklık içindediniz’ dedik. Kulak verseydik veya aklımızı kullansaydık şu alevli ateşte olmazdık!*” (el-Mülk 9-10) diye anlatılır. Buna göre nübüvveti inkâr edenlerin hakikatleri duymak ve anlamak istemedikleri akıllarını da kullanmadıkları söylenebilir (Mâtürîdî, 2005b: XV/296-7). Günümüz deizmi besleyen temel sorun, ilahî vahiyle bildirilen hak dinin içerdiği üstün hakikatler değil, dindarların ortaya koyduğu tutarsız itikat, görüş, anlayışlar ve fasit amellerdir (Harman, 2017: 36). Deist denilen filozofların hepsini bir çerçevede toplamak mümkün değil ancak mucizenin imkânsızlığı konusunda görüş birliği içinde oldukları söylenebilir (Aydın, 1990: 141).

Hicrî 2. yüzyıldan itibaren Berâhime ve Sümeniyye türü dualist ve deist akımların nübüvvetin gereksiz olduğu görüşlerine karşı reddiyeler yazılmıştır (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 46, 284-5). Mu’tezilî, Şîî veya Maniheist inançlara sahip Ebû İsa İbn el-Verrak (ö. 247/861), Hz. Muhammed’in mucizesinin bir tür sihir olduğunu, nübüvvetin de Kur’ân’ın icazı ile olmadığını, fesahat ve belağat ehli olarak bilinen Arapların Hz. Peygamber’le mücadele halinde oldukları için Kur’ân’ın meydan okumasına karşılık veremediklerini, âhâd haber olduğu için Kur’ân’ın kesinlik değeri taşımadığını ve Hz. Muhammed’in ümmî olmasının gelenek ve kültürden delil alma imkânını ortadan kaldırmayacağını iddia eder. Onun bu iddiası Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944)’de büyük karşılık bulmuş, kendisi konu hakkında “Kitabu’t-Tevhid” adlı kelâmî eserinde ateist ve deist görüşleri akli ve nakli delillerle eleştirmiştir (Mâtürîdî, 2005a: 271-342). Mâtürîdî, nübüvveti psikolojik ve sosyolojik olarak ele alır, fert ve toplum hayatını kuşatıcı Allah’ın insanlığa peygamber göndermesinin birçok hikmet içerdiğini, nübüvvetin Rahman’ın insanlığa lütfu ve nimeti olduğunu vurgular. Yine O, vahiy bilgisini bilgi kaynakları arasına alarak doğruluğu mucizelerle sabit peygamberlerin verdikleri haberlerin kabul edilmesini akli bir gereklilik kabul eder. O’na göre doğruya, iyiye ve güzele ancak akıl-vahiy birlikteliği ile ulaşılabilir. İnsanın bütün gereksinimi her şeyi yoktan Allah’tan daha iyi bilen ve karşılayan olamayacağına göre beşerin fiziki, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları, kalp, nefis eğitimi ve değerleri için nübüvvet ideal bir imkân olarak anlaşılabilir (Mâtürîdî, 2005a: 271, 282). Deist ve dualist türü akımların nübüvvet ve peygamber tasavvurlarını inceleyen Mâtürîdî, eleştirisini temelde beş görüş tarzına göre yapar;

Birincisi; yaratıcı kabul etmeyip nübüvveti reddeden görüştür. Âlemi ezeli ve yaratıcı kabul eden materyalist dehrîlerin nübüvvet ve peygamberi reddeden görüşünü ele alan Mâtürîdî, yaratıcının olmadığı yerde nübüvvet ve peygamberden söz edilemeyeceğini savunur. Onlarla akademik tarzda tartışılabilmek için tanrıyı ontolojik olarak kabul edilmesinden sonra nübüvvet ve peygamberin delillendirilmesi ve ispatı ancak mümkün olabilir.

İkincisi; hikmetli yaratıcının akıl ile çelişen emir ve yasaklar ortaya koyarak Allah’ın insanlara sorumluluk yüklemesinin gereksiz evreni de yaratmasının hikmetsiz olduğu görüşüdür. Berâhime ve Sümeniyye türü dualist ve deist akımlar emir ve yasakların anlamsız, sorumluluğun hikmetsiz olduğunu iddia ederek vahiy ve peygamberleri kabul etmezler.

Üçüncüsü; deist söylemlere göre akıl kendine yetebilen bir varlık olduğundan nübüvvet de ihtiyaç bulunmaz. Buna göre din ve ahlâkın kaynağı vahiy değil, insanın tabiatı ve aklıdır.

Dördüncüsü; nübüvvet, tecrübe dışı bir şey olması nedeniyle bir tür kehânet, gizemli, sihir türünden, peygamber de insanları kandıran sihirbaz ve büyücüdür. Mûcizeler, kâhin ve sihirbazların gösterdikleri harikalar ve maharetler konumundadır.

Beşincisi; mûcize, alanında çalışma, uzmanlık, eğitim ve tecrübeyle yapılabilecek türden işler olup peygamberlerin ortaya koydukları mûcizeler karşısında muhataplarının âciz kalışı, onlarda bu tür fiillerin gerektirdiği eğitim, tecrübe ve zamanın olmamasındandır. Bütün toplulukların olağan üstü fiil yapma gücü denenmemiştir. Şâyet denenseydi belki de mûcizenin benzerine güç yetiren ve fevkalâdelik gösterisinde kendisiyle boy ölçüşenler bulunabilecekti (Mâtürîdî, 2005a: 282 vd).

Deist nübüvvet görüşleri psikolojik ve sosyolojik temelde aklî ve naklî delillerle eleştiren Mâtürîdî, peygamberlerin insanlık için hikmet, nimet ve lütuf olmasını delillendirir. Bu çalışmada; “Mâtürîdîlik” veya “Mâtürîdîyye” adlı itikâdî ekolün kurucusu, kelâm ve tefsir âlimi Mâtürîdî’de deist türü akımların nübüvvet eleştirisi onun “Kitabu’t-tevhid” ve “Te’vilâtü’l-Kur’ân” eserleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Nübüvvet ve risâletin kavramsal çerçevesi kısaca belirlendikten sonra, “Tanrı tanımazların nübüvveti reddi”, “yaratılış, emir ve nehyin gereksizliği ile nübüvvetin reddi”, “akıl yetisi nedeniyle nübüvvetin reddi”, “nübüvvet sihirbazlıktır görüşü”, “mûcizenin eğitim ve tecrübe ile yapılabilirliği” ana başlıkları ile Mâtürîdî’de deizm nübüvvet görüşünün eleştirisi incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

1. NÜBÜVVET VE RİSÂLET KAVRAMI

Peygamberlik, risâlet ve nübüvvet meselesi, Müslüman düşüncesinin temel konularından biridir (Farâbî, 1931: 71-2; Taftazânî, 1989: I/5; İzmirli, 1981: 2-3; Bilmen, 1972: 5). Arapça rasûl ve nebî karşılığı olarak Farsça’da “peygamber” denilir. Aynı anlamda kullanılan peygamberlik, risâlet, nübüvvet; “Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçların giderilmesi için yapılan elçilik görevidir” (İbn Manzûr, trs: “rsl” madd; Yavuz, 2007: 279). Elçi mânasına gelen rasûl, mesajı ve sözü taşıyan, kendini gönderenin devamlı haberlerini bekleyen ve alan kimsedir (İbn Manzûr, trs: “rsl” mad). Nebî de haber getiren anlamında bir kelime olup Allah’tan haber veren mânasına kullanılır. Hem yükseklik hem de haber anlamları kelimenin etimolojisinde bulunduğundan kelime “yüce yerden haber getiren” anlamına gelir (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 248). Kendisiyle kesin ilim ve zann-ı galip hâsıl olan çok faydalı haber nebe diye isimlendirilir. Habere doğru olmak, bilgi vermek ve faydalı olmak gibi üç şartla nebe denir (Zebidi, trs: I/255). Dolayısıyla nebi, Allah’ın seçtiği ve kendisine vahyedilen, tebliğle görevlendirilen ancak kendisine yeni bir kitap ve şeriat verilmeyen, kendinden önceki şeriatı devam ettirendir (İsfehani, 1992: “nbe” mad).

Nebi ile rasûl arasında bazı farklar olduğunu ileri süren âlimler olduğu gibi hiçbir fark bulunmadığını söyleyenler de olmuştur. Rasûl, nebî özelliği taşımakla birlikte müstakil bir şeriatla gelir, nebî ise genel tevhid prensipleriyle gelir. Rasûl, nebîden farklı olarak tebliğle memurdur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber Hz. Muhammed ise hem rasûl hem de nebidir (Oral, 2015: 226). Rasûl; risâleti tebliğ etmek üzere gönderilmiş ve her durumda bununla görevlendirilmiş kimse iken nebi ise soru sorulması ve bilgi talebi durumunda onlara birtakım hususları haber verendir (Mâtürîdî, 2005b: VI/79).

2. TANRI TANIMAZLARIN NÜBÜVVETİ REDDİ

Âlemin ezelfi olduğu ve yaratıcısının bulunmadığını savunan dehrî materyalist akımların yaratıcıyı ve nübüvveti kabul etmediklerini belirten Mâtürîdî, tanrı tanımazların nübüvvet ve peygamber hakkında görüşlerinin incelenip tartışılması, tanrıyı ontolojik olarak kabulünden sonra ancak mümkün olabilir, nübüvvet yani peygamber ve mucize ile aslında hem uluhiyyet hem de nübüvvetin ispatı imkân dahilindedir, der. Çünkü elçi ve mucize peygamberin hem kendisini göndereni hem de nübüvvet görevini ispatlar. Mâtürîdî bunu melek değil beşer türü ve yaşadığı toplum içinden elçiler olması akli deliline de dayandırır. Peygamberler, durumlarını yakından bilen ve kudretlerinin nereye kadar uzanabileceğini kestiren bir toplum içinde yaşamalarından dolayı onlar beraber yaşadıkları insanların akıllarını hayrette bırakan mucizeler ortaya koyunca böyle fevkalade olayların onların ellerinde olma gücüne sahip olmadıklarını bilmelerine yöneliktir. Bu kişilere gereken şey, onu elçilikle görevlendiren varlık adına söyledikleri konularda doğru ve samimi olduklarının bilincine ulaşmaları, mucizelerin o yüce varlığın yarattığı olağan üstü şeylerden olduğunu idraktır. Mâtürîdî'ye göre elçinin iddia ettiği nübüvvetin Alim ve Hakim kendi mevcudiyetinin delillerini icat etmeye gücü yeten birinden kaynaklandığı idraki gerçekleştiğinde insanlar görmeseler bile Allah'ın varlığının kesin bilgisine ulaşabilirler (Mâtürîdî, 2005a: 271-2; 2005b: IV/94, V/8, VIII/36, 120, 281).

Elçilerin toplum içinde yaşamaları, bir iş, meslek sahibi, alın teriyle geçinmeleri ile daha çok kendi kavimlerinden seçilmesinin Mâtürîdî'de hikmeti, her an içinde yaşadıkları ve ilişki içinde oldukları insanlarca hâl ve durumlarının yakından izlenmesi, kudret ve yeteneklerinin en iyi bir şekilde bilinmesidir. Çok iyi bildikleri bir kimsenin ortaya çıkıp, kendi gücünü ve yeteneğini aşan mucize türünden birtakım olayları göstermesi veya gaybî haberler vermesi, onların bu tür olağanüstü olay, mucize ve haberlerin kendisinden olmayıp Allah'tan olduğuna, O'nun varlığına ve onun elçiliğine, söylediklerinin doğruluğuna içten inanmalarını sağlamıştır (Mâtürîdî, 2005a: 271-2; 2005b: VI/80-1). Bazı işaret ve önceden geçen bazı sebeplerle çocuğun tanınması gibi peygamberin tanınması da deliller ve bazı işaretlerle gerçekleşir. Bu tür delillerin gizlenmeyip ortaya çıkarılması sayesinde peygamberin kabulünden sonra bunların Allah'ın varlığına ulaştırması mümkündür. Peygamberi oğullarını tanıdıkları gibi kesin bilmeleri (el-Bakara 2/146; el-En'am 6/20), onların kibir ve inatlarından dolayı kabul etmemelerinin Mâtürîdî'de sebebi; evrendeki deliller ve mucizeler üzerinde tefekkür ve teemmülü terkle inkâr eylemindeki kalp hikmet ve hakikatleri kibrinden dolayı kabulde bilinçli direnmesidir. İnkâr isteyen kalbin psikolojik yetenekleri, akıl yürütme ve düşünmeyi terk etmesi ile kalp, akıl ve zihni hak ve hakikate kilitlenmesidir (Mâtürîdî, 2005a: 35, 499, 551; 2005b: I/35, 267, V/30-1, III/353). Bununla insanın özgür irâdesi ve seçiminin çok değerli olduğu da söylenebilir.

Gökler, yer, güneş ve ayı sevk edenin, yağmurla yeryüzünü canlandıranın Allah olduğunu söyleyenlerin peygamberleri reddetmeleri, insanları yoktan var edenin Allah olduğunu kabul ettikleri ifade edilir (Yunus 10/31; el-Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhruf 43/9, 87). Yani müşrik toplumlar, deist akımlar gibi kozmolojik yapı ile ilgili yaratmanın tümünü Allah'a yöneltmede bir şüphe ve tereddüt görmedikleri, Allah'ın insanlığa gönderdiği peygamberler, nübüvvet ve mucize konusunda ise yalanlama, kabul etmeme, red ve inkâr içinde olmuşlardır. Bu yüzden olmalı ki Mâtürîdî, yaratıcıyı inkâr edenlerin nübüvveti ve peygamber hakkında görüşlerinin incelenmesi, delillerinin tartışılması, tanrıyı ontolojik olarak kabulünden sonra mümkün olabilir, demektedir (Mâtürîdî, 2005a: 271-2). Nübüvveti ve Peygamberi kabul ettiklerinde yaratıcıyı da kabul etme sonucunu da getirebilecektir.

3. YARATILIŞ, EMİR VE NEHYİN GEREKSİZLİĞİ İLE NÜBÜVVETİN REDDİ

Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte nübüvvet ve peygamberi, onun buyruğu ve yasağı ile sorumluluğu hikmet açısından reddeden deist akımları eleştiren Mâtürîdî onların “*kâinatı yaratmanın hiçbir kıymeti yoktur, kâinat sadece yaratılmak, ardından da yok edilmek üzere Allah tarafından icat edilmiştir*” tarzı görüşlerini zikreder. Buna Mâtürîdî, birliğini ve karşı durulmaz hükümdarlığını kanıtlayan birçok delili kainata yerleştiren Allah'ın isabetli fiilleri O'nun hakîm olduğunu kanıtlar ve hikmet sahibi Allah'tan hikmetsiz, sefeh, abes işler olmayacağı, emir ve nehyde O'nun birlik ve rububiyetine deliller olduğu teziyle cevap verir. Varlıkların boşu boşuna yaratıldığı tarzı görüş ve anlayışı yaratılış ve hikmet açısından tenkit eder. Evrendeki her şeyin hikmet içerisinde bir gâyeye yönelik yaratıldığını ve var olduğunu belirtir. Hiçbir varlık amaçsız değil, her varlığın bir yaratılış hikmeti vardır. Evrende olup bitenlerin hikmetini sorgulayıp idrâk etmek sûretiyle kendini fark eden insan, kendi dışında ve üstünde yüce bir varlığa yönelecektir. Mâtürîdî'ye göre Hakîm ismin sahibi Allah, her şeyi bilen (Alîm) ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan (el-Ganî) olduğu için hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Bundan dolayı “Allah kâinatı niçin yarattı?” sorusu hikmetten yoksundur. Allah, “*Biz göğü de, yeri de, ikisinin arasında bulunan şeyleri de oyun olsun diye yaratmadık*” (el-Enbiya 21/16, 23) ifadesinde fiillerinde abes ve hikmetsizliğin olmadığını, eğlence kuruntusundan uzak olup Allah her kul için hikmetin gerektiği şeyi yapar ve dâima hikmeti gözetir (Mâtürîdî, 2005a: 70, 81, 92, 93, 151-2, 216-8, 229, 272; 2005b: V/43-5, VI/25-6, XII/90).

Mâtürîdî, evlenme emrinden dolayı nikâhı reddeden Seneviyye'nin kurban kesme emrine de karşı çıktığını ve şöyle dediklerini nakleder:

“*Hayvanlar dövülmek, boğazlanmak ve öldürülmekten dolayı ağrı çekerler, siz nasıl olurda ağrı çekmezsiniz? Biriniz bir kimseyi öldürmeyi kastetse size göre o kimse sefih, hikmet ve merhamet sahibi değildir, belki katı yürekli, vicdansız ve sefihlikle nitelenir. Hikmetle, rahmet ve şefkatle nitelenen Allah hayvan kesmeyi ve öldürmeyi emretmez. Çünkü bunlar merhameti yok edecek eylemlerdendir*” (2005b: VII/330, VIII/76, 322).

Mâtürîdî, hayvanların insanların menfaati için yaratıldığını, onların sınanma unsuru kılındığını belirtir. Hayvan kesiminin hikmet dışı olmadığına dâir onun ortaya koyduğu akîl delillerden biri kişinin kendisine karşı çok merhametli, nefesine karşı şefkati olmasına rağmen sıkıntı ve meşakkat ile tedavi olmasını dile getiren Mâtürîdî, hacamat yaptıran, kan aldırın ve hoşla gitmeyen ilaçlar içen sefihlik, hikmet ve rahmetin dışına çıkmadığı gibi menfaat için hoşla gitmeyen şeylere de tahammül edilmesi de hikmetten yoksun olamaz, der. İhtiyacı olmayan zengin (el-Gani) ve hiçbir şeye muhtaç olmayan (es-Samed) Allah insanlara yüklediği emir ve yasaklarıyla çeşitli külfet ve sıkıntı vermesi onun hikmet ve rahmetle nitelenmesine engel değildir. Bununla Allah hikmet dairesinin dışına da çıkmaz, aksine O merhamet edenlerin en merhametlisidir (2005b: VII/330, VIII/76-7, 322).

Seneviyye'nin “hakîm yaratıcının kesmekle işi olmaz ve bu rahmeti yok eder” şeklindeki görüşünü eleştiren Mâtürîdî, insanların yararı, menfaati için yaratılan hayvanların etlerinden, bazen yük taşımalarından yararlanma hakları olduğunu, bunun onlara eziyet ve telef etme hakkını vermediğini söyler. Mâtürîdî'ye göre şefkat, merhamet ve sevgi gibi psiko-sosyal unsurların eşitlik, hakkaniyet ve adâlet temelinde olması asıldır. Bunlar adâletsizce aşırıya kaçarsa adâleti, muvazeneyi sarsar, akli bozar, bâtıllı gerçek gibi gösterir. İyi ahlâklı ve kişilik için Anne baba'nın, öğretmenin çocuğu sevgi ve merhamette itidal üzere eğitmesi hikmettir.

Yaratılış hikmetine uygun, hakikatlerini değiştirmeksizin ve amaçları dışında kullanılmaksızın eziyet etmeden bu hayvanlardan yararlanma ve onlardan faydalanma niyetiyle kesme insanlara mübah kılınmıştır. Mâtürîdî'ye göre hayvan kesimi dıştan çirkin ve şer gözükebilir ama öyle değildir. Çünkü peygamberler bunu davranışı ile yapmış gıdalanma ve sıhhatleri için ümmetlerinin de yapmalarını istemişlerdir. Kesim fiilinin kötü görünmesi mümkün, bununla hayvanın ıstırabını gidermeyi veya yaşayanlar için iyi sonuçlar meydana getirmeyi göz önünde bulundurduğu takdirde eylem aklen güzel görünür. Mâtürîdî'de kesim işinin lizatıhi çirkin olması isabetli değildir (Mâtürîdî, 2005a: 5, 25, 70, 312; 2005b: VIII/76-7, 322, XII/58).

İnsana yaşamsal bir çok fayda sağlayan hayvanların kesme yöntemi ile gıdalanmaya aklen karşı çıkılmaya psikolojik ve sosyolojik gerçeklik olarak delillendirilebilir. Mâtürîdî hayvan kesimi olayını psikolojik olarak hikmet olduğunu vurgular ve “insan tabiatı hoşlanmadığı için çirkin olan her şey, onu zihninde canlandıran kişinin psikolojik muhtevasına nüfuz etmesi ilkesine bağlıdır” der. Yani o kişinin tabiatı elem hissettiği için çirkin şeyden kaçır. Bu psikolojik etkilenmenin çözümü için Mâtürîdî kasapları ve savaşmayı itiyat haline getirenlerde olduğu gibi alışkanlıkla giderilebileceği önerisinde bulunur. Mâtürîdî'de hayvan kesimini tasvip etmemek aklî değil yaratılışa bağlı bir durum olup telakkinin değişmesi de olağandır. Her canlı tabii olarak ölür, hiç kimse bunu kınamadığı gibi her canlının sahibi varlıktan izin gelmesi suretiyle canlının ölmesi de aynı konumdadır (Mâtürîdî, 2005a: 312).

Nübüvveti inkâr eden deist grupların “*hakîm Allah aklen kabul edilmeyecek bir şeyi emretmez, şâyet böyle bir ilahi tebliğin gelmesi mümkün olsaydı zulmün ve yalanın da mübah olması imkân dahiline girerdi*” iddiasına Mâtürîdî şöyle cevap verir: Aklın güzel ve çirkin bulduğu hususlar iki türlüdür. *Birincisi*; nimet verene teşekkür etmenin güzelliği ile yalan söylemenin çirkinliği gibi değişmeyen şeyler. *İkincisi*; sonucu, başlangıcı veya şu andaki hali itibarıyla bir şeyi aklın doğru bulması. Sözelimi fitne ve fesada dalıp intikam amacıyla isyan eden kimseyi cezalandırmak gibi. Bu konuda peygamber aracılığıyla ilahi tebligatın gelmesi mümkündür. Mâtürîdî'ye göre hayvan kesimi de bu esasa dayanır, böyle bir konuda tabiiğin mevcudiyeti de farz edilebilir. Çünkü her canlı ölümlü, kesim ise onun için daha rahat ve daha ehvendir. Bu sebeple kesim mübah şeyler statüsüne girer (Mâtürîdî, 2005a: 310-1).

Mâtürîdî'de buyruk ve yasak (teklif) ancak hikmetle olur. Hakîm Allah insanları en güzel biçimde yaratmak suretiyle yeryüzünde bulunan her şeyi onların emrine vermiş, bununla da sınaama yani emir ve yasaklama zarûreti doğmuştur. Allah buna mükâfat ve cezayı da eklemiş ki özendirme ve sakındırma ilkeleri yeterince etkili olabilsin. Duyguların katılımı ile emir ve nehiy olmazsa insanın muvazenesi bozular. Mâtürîdî'ye göre Allah insana kendisine zararlı şeyleri yasaklar ki onlardan gelebilecek zararlardan korunabilsin. Böylece kul irâdî eylem olarak iyilikler ve kötülüklerle sınanır (Mâtürîdî, 2005a: 224; 2005b: I/227, II/448, III/339, IX/221, XIII/195). Emir ve yasak, sorumluluk ve sınamanın hikmeti açısından nübüvveti kabul etmeyen deist türü görüşü Mâtürîdî şöyle nakleder:

“*Dünya sınamalarının amacı gizli kalan duygu ve düşüncelerin ortaya çıkması ve perdelerin açılmasından ibarettir. Emir ve yasak çıkarmanın amacı ise bunları çıkarmanın elde edeceği menfaat veya bertaraf edeceği zarardan ibarettir. Allah bizâtîhi müstağni, örtülü ve gizli şeyler hakkıyla bilici olduğuna göre, O'nun için sözü edilen statü çerçevesindeki denemenin, emir ve yasağın herhangi bir hikmeti söz konusu değildir*” (Mâtürîdî, 2005a: 157, 272-3).

Allah'ın emir ve yasağın hikmetle olduğunu belirten Mâtürîdî, ilâhî beyanlarla *emir ve nehiyde* kastedilen anlamı birkaç şekilde yorumlanabilir. *Birincisi*, Allah'a şükretmek, nimetlerin O'ndan geldiğini bilmek. Bu bilinç, dil, beden ve kalp ile birlikte dilden itiraf ve övgü, kalpte şahitlik ve sevgi, organlarda da itaat ve boyun eğme şeklinde gerçekleşir. *İkincisi*, insanın verilen nimetlere şükürü yerine getirmekten âciz olduğunu itirafı ve bu noktadaki eksikliğini bilmesidir. İnsan ömrü boyunca kendisine sunulan imkânların şükürünü tam olarak edâ edemez. Mâtürîdî'de işte bu aciziyet, kulluk sıfatlarından olup insanın fitrî yaratılışı gereği maddî-manevî güç, kuvvet, tahammül ve sabrının sınırlı oluşunu ifade eder. *Üçüncüsü* insanın verilen nimeti sadece Rabbine taatte bulunmak için kullanması. Bunun için de vahyin yön vermesine ihtiyaç olur. Yani vahiy insana Allah'a şükürünü nasıl ve ne şekilde yerine getireceğini açıklamakla akla yardımcı olur. Aklın insana verilmesinin hikmetlerinden biri belki de budur. Mâtürîdî'ye göre emir ve nehiylere uyup uymamakta bir nefis mücadelesi vardır. Emir ve nehiyden hoşlanmayan nefis, kişiyi tabiatının istemediği şeye doğru çekmeye çalışırken, imtihanda olduğunu fark eden kimse, buna üstün gelmeye çalışır. Onu emrolunduğu tarafa çevirmenin tek yolu, mükâfat ve cezayı hatırlamakla mümkün olur. Böyle olunca, güzel, lezzetli olan şeyleri terk etmek kişiye kolay, zor ve meşakkatli şeylere sabretmek de hafif gelir, fazla bir problem de teşkil etmez (Mâtürîdî, 2005a: 157, 272-3). Böylece Mâtürîdî emir ve yasakların yaratıcı için değil iyi ve ahlâklı insan eğitimi ve hayat serüveni için gerekli olduğunu delillendirmektedir.

Mâtürîdî'ye göre emir ve nehyin diğer önemli bir fonksiyonu, sosyal hayatın anarşi ve kargaşadan korunmasıdır. Şöyle ki: Allah zâtıyla her şeyden mustağni ve fiilinde daima isabetli/hikmet ve adâlet sahibi olduğuna göre canlıları kendileri için belirlediği kudretin bitimine kadar varlıklarını sürdürmeleri amacıyla yaratmış, bunun yanında hayatın devamını gıdalara bağlamış, sürekliliği ve uzun ömürlülüğü de insanlara sevdirmiştir. Şayet Allah onlara yönelik birtakım emir ve yasaklar olmasaydı, heves arzu ve şehvetleriyle birlikte sürekliliğini ve hayatının devamını sağlayacağını umduğu şeye hızla yönelecek, hemcinsleri de aynı şeye aynı yönelişi gösterecekti. Böylece aralarında tartışma ve çekişme meydana gelecek, bu da onları birbirini ortadan kaldırmaya sevk edecekti. Mâtürîdî'de vaad ve vaîd içeren helâl haramların belirlenmesi, emirle yasağın olmasını gerektirmektedir ki herkes kendisine âit olanla olmayana birbirinden ayırsın, bu suretle de her türlü tecavüzdten emin olsun ve hayatı korunmuş bulunsun (Mâtürîdî, 2005a: 272). Dolayısıyla emir, yasak ve sorumluluk fert ve toplumsal hayatın âdil ve düzenli oluşmasından akıl ve hikmet açısından gereklidir.

Mâtürîdî, Berâhime'nin "*nübüvveti kabul etmeyecek, kendisine gönderilen peygamberi inkâr edecek; bunun yerine onları öldürecek ve düşmanlık edecek bir kavme peygamber göndermek, hikmetli bir iş değildir*" iddiasıyla onların peygamber gönderilmesini hikmete aykırı buldukları için inkâr ettiklerini söyler. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın insanlara nübüvvet gibi nimetler lütfetmesi, inkâr edeceklerini ve düşman olacaklarını bilmesine rağmen inkârcılara peygamber göndermesi Allah'ı hikmet dışına çıkarmaz ama böyle şeyleri yapan insanı hikmet dışına çıkarır. Mâtürîdî, sultan elçilerini ve hediyelerini ancak kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için gönderir, gönderdiği elçilere ve yaptığı iyiliklere sözü edilen inkârla karşılık verileceğini bilen bir sultanın yine de elçi göndermesi hikmete aykırıdır, der. Buna karşılık Allah ise peygamberleri ancak göndermiş olduğu insanların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için gönderir, onlara ihsan ettiği dünya malını da onların kendi ihtiyaçları için verir. Allah için olduğunda bu durum hikmete aykırı değildir. Allah'a düşman olan birinin düşmanlığı O'na zarar vermediği gibi Allah'a dost olanın dostluğu da O'na fayda vermez, aksine bütün bunlar insanların kendi

menfaat ve yararına yöneliktir. Hatta kendisine düşman olacağını bildiği birine iyilik, O'nun son derece kerîm ve cömert olduğunu da gösterir. Allah hata ve günâhları mağfiret ettiği gibi (Al-i İmran 3/134; eş-Şûra 42/25; ez-Zuhruf 43/84), Allah'ın sevgisine nâil olmak isteyenler de affetmelidirler (Mâtürîdî, 2005b: IV/91-2; XIII/283). Sosyal hayatta hata yapanları affetme irâdesi toplumsal barışı sağlayan psiko-sosyal bir erdem olduğu söylenebilir.

Nefsânî duyguları ve şehvetleri ilâhî lütûfla kontrollü olan elçilerin gönderilme hikmeti insanları uyarma ve hatırlatma olduğundan bu durum kişileri istidlâle özendirir, akıllarını kullanıp tefekkürde bulunmalarına çağırır. Mâtürîdî'de emir ve nehiyden hoşlanmayan nefis, kişiyi tabiatının istemediği şeye doğru çekmeye çalışırken, sınanmada olduğunu fark eden, buna ilahî lütûf aklın da yardımıyla üstün gelmeye çalışır. Nefsânî duygular ve şehvetlerden uzak kalışı yönüyle peygamberler âhireti ve asıl yurdun elde edilebilecek nimetlerini, bu dünyada nasıl kazanılabileceğini, insanların hak yolunda ilerleme çabasına ancak onlar rehber olabilirler. Mâtürîdî'ye göre duyulur âlemde nefsin şehvetler bataklığına düşmekten koruma görevini ihmâl etmeye rızâ gösterecek akli başında birinin bulunmadığı kesindir. Aksine herkes beşerî yeteneklerini kendine zarar vermeyecek ve sonuçları övgüyle anılacak bir çizgi üzerinde eğitip geliştirmeye özen gösterir. Nefsin yapısında bilgisizlik ve hoyratlık olduğundan bu durum onu bütün davranışların sonuçlarını bilen bir peygambere muhtaç kılar. Dolayısıyla Peygamberler, nefesine uymuş, hak yoldan çıkmış fert ve toplumları fitrat ve hidâyet yoluna çekmek için gönderilmiş hidâyet rehberleri kabul edilir. Nefsin yapısında olan kibir, gurur, bencillik gibi güdü ve eğilimler ile cinsellik, mal-servet tutkusu, güç iktidar, itibar, yönetme gibi arzular, toplumsal dışlanma, horlanma gibi endişe ve korkular sağlıklı bir kalp hayatında en büyük engeli oluştururlar. Mâtürîdî, nefsânî arzularla mücadele yöntemlerini insanlara öğreten nebilerin, belâlarda sebat, sabır ve nefsi gemlemenin zirvesinde olduklarını söyler. İnsanların peygamberi örnek alması aklın gereği olduğu gibi ilahî lütuf ve nimet de olmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 155, 284-5; 2005b: II/257-9). Dolayısıyla peygamberler insanlar için nesnel değil, yönetsel örneklik oluşturmaktadır (Râzî, 1981: VI/20; Yar, 2009: 142).

Mâtürîdî'nin hidâyet ve nübüvvet kurumunu örneklik bağlamında özdeşleştirilmesi, onun hidayeti sadece naklî bilgiye indirmediği şeklinde okunmamalıdır. Nitekim Mâtürîdî, çoğu kez nübüvvetin bir lütuf olduğu onun dışında da kişiyi hidâyete ulaştıracak akıl gibi unsurların olduğundan bahseder. Şu kadar var ki onun hidayet konusunda nübüvveti yüklediği misyonla anlatmak istediği husus, insanın özgür iradesine bağlı olmasıyla birlikte işlevsel aklın nübüvvet dayalı hidayet yolunun bir lütuf olduğunu vurgulamaktır (Altıntaş, 1995: 82 vd; Biçer, 2004: 41 vd; Çağlayan, 2016: 22 vd). Nübüvvet kurumunun getirdiği emir ve yasakların, insandaki haz duyguları ile çelişik bir durumu ortaya koyduğu gerekçesi ile dini, nübüvvet ve peygamberi, onun buyruk ve yasağı ile sorumluluğu hikmet açısından reddeden deist görüşleri eleştiren Mâtürîdî, emir ve nehyin ancak hikmetle olduğu Allah'ın emir ve nehiyelerinde insanlar için ince bir hikmet içerdiği teziyle cevap verir. Âlemi insana hizmet ettiren Yaraticı'nın emir ve nehiyle onu imtihan etmemesinin hikmete uygun olmayacağını delilleriyle ortaya koymaya çalışır. Mâtürîdî'ye göre Allah bu emir ve nehye mükâfat ve cezayı da eklemiştir ki psikolojik olarak özendirme ve sakındırma ilkeleri yeterince etkili olabilsin. Allah insanı iyilikler ve kötülüklerle sınar, bunun hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Yaratan'a değil yaratılmışlara yönelik olması akla ve hikmete de uygun olduğudur. Bütün emir ve yasaklar aklıyla tartılması, kalbin de onaylaması sonucu eyleme dönüşmesiyle değer kazanır. Şükür, nimetleri vereni bilerek O'nun bütün emirlerine uyma yasakladıklarından da kaçınma şeklinde gerçekleşir. Böylece emir ve nehiyeler âlemdeki hikmet tezahürlerini bilmeye hizmet ederler. Emir ve nehyin nihaî hikmeti ise bunların

sahibi Yaratıcı'yı tanıma, O'nun isteği ve rızası yolunda yaratılmışlara yararlı psiko sosyal eylemlerde bulunmak şeklinde gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005a: 272-3). Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte nübüvvet ve peygamberi, onun buyruğu ve yasağı ile sorumluluğu hikmet açısından reddeden Seneviyye ve Berâhime türü deist ve düalist akımları eleştiren Mâtürîdî, evrenin yaratılışının hikmet, ilâhî buyruğu ile yasaklamanın gerekli sorumluluk açısından da hikmetli olduğunu, hakîm Allah'tan hikmetsiz, sefeh işler olmayacağı, emir ve nehiyde O'nun birliğine ve rububiyetine deliller olduğu teziyle cevap vermektedir.

4. AKIL YETİSİ NEDENİYLE NÜBÜVVETİN REDDİ

Deist akımlar insanın akıyla kendine yetebilen bir varlık olduğundan nübüvvet ihtiyacı olmadığı tezini ileri sürerek peygamberi ve vahyi reddederler. Evrene müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı ile akla gösterilen bu tür sınırsız güvene itiraz eden Mâtürîdî, insanın psikolojik yapısının nefsanî isteklere, haz ve zevklere uyması gerçeğinin onun akıyla iyi davranmasını engelleyen haller olduğunu söyler. Buna karşılık akıl her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken temeldir ki akıllar ibret almak ve tefekkür etmek için yaratılmıştır. Aklın işlevselliğine büyük önem veren Mâtürîdî'nin bilgi teorisinde ilmin temeli saydığı aklın diğer bilgi kaynakları arasında (duyular, vahiy) bir çeşit denetleyici rolü vardır. Yani bunlar aklın kontrolünde olur diğer bilgi kaynakları da aklın kontrolünden geçerse ancak epistemolojik bir önem kazanır. Mâtürîdî'de akıl, insana verilen en aziz şey olup insan onunla olayları ve hikmetleri fark eder, hisleri tanır, bunları en güzel şekilde kullanır. Ama aynı akıl, her şeyden üstün görülür, tek ölçü ve hâkim kabul edilirse kişi yanlışlara meyledebilir, hakikatleri inkâr ve küfür halinde en büyük musibet haline gelir. Rabbi tanımayan nankör bir akıl, hem kalbe işkence çektirir, diğer varlıklara da belâ ve musibet verir. Fakat aklını usûlüne, yaratılış hikmetine uygun bir şekilde vahyin kılavuzluğunda kullanırsa, o zaman akıl, sahibini hakikati keşfetmeye, hem kendini hem de çevresini huzur ve mutluluklara iletebilir (Mâtürîdî, 2005a: 4, 5-10, 160, 223, 254-5, 356; 2005b: I/35, II/23, 27, IV/227, V/367-9).

Benjamin Whichcote (1609-1683) gibi deizmin öncüsü sayılan düşünürlerin temel kabulü, akıl doğal olanı keşfeder, doğaüstü olanı alır, doğaüstü olarak kabul edilip alınma ve kabulün ön şartı, bizde var olan doğaya ve akla uygunluk testini de geçiyor olmasıdır. Aksi takdirde reddedilmesi gerekir. Deizme göre de akıl, evrendeki kanun ve tasarımı kişisel gözlemleriyle keşfetme, onaylama ve ebedileştirme kudretine sahiptir. Aklın verili bir metni değil doğal olanı anlama, açıklama ve yorumlamaya kodlandığı inancındaki deistler, dinlerin bu doğal akışı bozduklarını, aklın ve mantığın ancak deizm ile gerçek anlamıyla yüceltildiğini iddia ederler (Düzgün, 2017: 7). Vahyi reddeden bu tür akli eleştiren Mâtürîdî, dünya meşgaleleri ve bunların akılları sarsması kalp, duyu, duygu ve aklın sağlıklı çalışmasını aksatır. Bunun yanında kederler, insan yapısına yerleştirilen çeşitli sıkıntılar, ayrıca çeşitli hayat sahnelerinin acıları ve sayılamayacak kadar faktörler, bunların hepsi insan aklını meşgul etmekte ve onu küçük büyük, gizli açık her bir alandaki hakikati kavramaktan alıkoymaktadır, der. Nefsanî arzuların egemenliği, dünyevî emel ve lezzetlerin çokluğu da ayrı bir rol oynar. İnsanlara yol gösterecek ve belirsizliğin baş gösterdiği durumlarda gerçeğe kılavuzluk edecek bir Allah elçisinin vahyi hikmet olur. Çünkü aklın da diğer duyu organları gibi birçok sebeplerle sınırı vardır (Mâtürîdî, 2005a: 280-1).

Aklı yeterli gören deizm anlayışına göre dinin ve ahlâkın kaynağı insanın tabiatı ve aklıdır. Bunun vahiy ve nübüvvet olmadan yeterli olamayacağını söyleyen Mâtürîdî'de ise nübüvvet insanlığa ilâhî lütuf ve nimettir. Kur'ân'da insanın nankör, hırsına düşkün, âciz,

sabırsız ve tahammülsüz, çeşitli zaafı olan bir varlık olarak yaratıldığı belirtilir (el-Mâide 5/30-31; Hûd 11/9-10; el-İsra 17/67-69; el-Hac 22/66, el-Mü'minûn 23/78, el-Ankebût, 29/65-66; el-Meâric, 70/19-21, el-Fecr, 89/16-20). Buna göre insan belirli prensip ve terbiye edicilere muhtaç olduğundan onun nebiye olan ihtiyacı fitrî yaratılışından kaynaklanır (Mâtürîdî, 2005a: 176 vd; Nesefî, 2004: II/14-5). Allah, ihtiyaç duydukları hususları açıklamaları için peygamberler göndermiş, onlarda insanlığa adâlet ve doğruluğun belirtileri ile zulüm ve yalanın alâmetlerini göstermişlerdir. Mâtürîdî'ye göre beşerî davranışlar ancak peygamberler ve vahiy sayesinde övgüye lâyık bir konum alabilir. Rasûl; risâleti tebliğ üzere gönderilmiş, her durumda bununla görevlendirilmiş kimse, nebi ise soru sorulması ve bilgi talebi durumunda onlara birtakım hususları haber verendir. Rasûl ister sorsun ister sormasınlar, ister dilesin ister kaçınsınlar tebliğle görevlendirilmiş Allah elçisidir (Mâtürîdî, Mâtürîdî, 2005a: 275; 2005b: VI/79).

Toplumun nübüvveti olan ihtiyaçlarından biri de aklın ulaşamadığı çeşitli sanat ve mesleklerde kendini göstermesi diyen Mâtürîdî'ye göre insan akli başlangıçta yeryüzünün ne tür ürünler ürettiğini ve bunun nasıl bir mekanizmaya bağlı olduğunu öğrenme konusunda herhangi bir imkâna sahip bulunmuyordu. Peygamberler yemek, beslenme, giyim, ilaçlar ve tıp ilimleri, gıdalar konusunda insanlığa rehber, fonksiyonel olmuşlardı. Dünya işlerinin omurgasını rızık oluşturduğundan nebiler bir veya birkaç dünya işiyle meşgul olup dünya geçimlerini bu yoldan tedârik etmişler, hem insanlara güzel ve faydalı meslekleri öğretmişler, hem de insanlara boyun bükmekten kurtulup kendi alın teriyle yaşamayı göstermişlerdi. Örneğin; Hz. Âdem, ziraat yani çiftçi, Hz. Nuh, gemici ve marangoz, Hz. İdris terzi, muhasebeci, Hz. Davud demirci, Hz. Zekeriyya marangoz vb. dünya hayatında bir geçim vasıtası olması sosyal varlık olan insan olmanın bir gereğidir. Allah, insanlara birçok kültür ve medeniyeti peygamberlerle öğretmiştir (Hûd 11/37; es-Sebe 34/10-11; Mâtürîdî, 2005a: 276-7; 2005b: XI/323-4).

Mâtürîdî, aklın tek başına yeterli olmadığına dâir psikolojik ve sosyolojik akli deliller sunar. Sözelimi başına musibet gelen aynı olay başından geçen kişiye başvurur. Hastalanan doktora gider. Eğitim, okuma, tecrübe, ilimleri öğrenmek için bilen, üstün yetenek ve ilim sahiplerine gidilir. İnsan toplumda istişâresiz bir iş yapması neredeyse zor gibidir. Bu da insanların başkalarından yardım alma ve ihtiyaçlarını yerine getirmede kendi akıllarının yeterli bulmadıklarını ispatlar. İnsanlara çoğu şeyi nübüvvet ve peygamberlerin öğrettiği tezini doğrular. İnsanların psikolojik ve fiziki yetenekleri ihtiyaç çeşitleri ve yolları, dilleri, nesnelere âit isimlerin öğrenilmesi, üreme yöntemleri, çocuk eğitimi bilgisi, gıdaların ticaret ve ziraat gibi bilgiler, diller, isimler, sanatlar, tıp ve mesleklerin tamamı, şehir ve ülke yolları, hayvanların eğitimi, kullanıma yöntemi, temel ilkeleri aklın bulmasıyla değil peygamberlerin yol göstermesiyledir. Nübüvvetin hikmeti gereği mesleklerde yani tıp, askerlik, ziraat, ticaret ve sanat gibi meslekleri insanlığa ilk öğretenler peygamberler olmuştur (Mâtürîdî, 2005a: 276-8). Yine Mâtürîdî'ye göre elçiler hikmet ve erdemın göstergesi nimete karşılık vermeyi yani ibâdet ve şükür yollarını da öğretirler. Bu, insanı diğer canlılardan ayıran aklın da uygun gördüğü bir durumdur. Nimet çeşitleri çok ve farklı olduğundan şükürün keyfiyetini akıl anlamayabilir. İbâdet çeşitleri ve şekilleri daha fonksiyonel olması bakımından nasıl ve ne şekilde olacağı ancak elçilerden öğrenilir. (Mâtürîdî, 2005a: 179-182, 277; Nesefî, 2004: II/19-20). Diğer insanlara her yönüyle örnek olan peygamberlerin hepsinde cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara merhamet gibi ahlâkî erdemler ön plandadır (Mâtürîdî, 2005a: 293; Nesefî, 2004: I/367, II/41, 49). Sözelimi Mâtürîdî Hz. Peygamber'in "üsvetün hasenetün" yani güzel bir örneklik olmasını, sizin için Rasulullah'ı örnek alıp ona uymakta ve onu takip etmekte güzel bir

örneklik olması şeklinde anlar ve “size getirmiş olduğu ve örneklik ettiği hükümlerde ona uyarsanız onun mü'minlerle bir tür iman ve itaatte eşitlik oluşur” der (Mâtürîdî, 2005b: XI/324).

Nübüvvetin diğer bir hikmeti de peygamberlerin doğası gereği çeşitli fikir ve düşüncelerde olan diğer insanlara hakem olmalarıdır. Bir konuda insanların aynı şeyi aynı tarzda düşünmeleri beklenemez. Bu düşünce ve fikirlere hakem bilgi için nübüvvet gereklidir. Hakîm Allah, âciz insanın hayat şartlarında fikir danışma ve istişârelerde bulunma ihtiyacından elçiler göndererek bu durumu kolaylaştırır. Hayat uğraşlarıyla ve nefsanî arzularla akılların örtülmesiyle insanlara yol gösterme ve yardım görevleri nebilerindir (Mâtürîdî, 2005a: 276-8, 284). Tıpkı aydınlığın bulunmaması halinde gözlerin görememesi gibi peygamberlerin bulunmaması durumunda da aklî bilgilerin insanları yüce amaçlara ulaştıramayacağından dolaydır (Râzî, 1981: IX/81; 1987: VIII/88 vd).

Nübüvveti ilâhî lütuf ve nimet olarak açıklayan Mâtürîdî, akılda nübüvvetten müstağni kalma özelliği olsa bile “lütuf ve kerem” ile yaşama için lütuf, kerem ve ihsan ile tanınan yaratıcının peygamber göndermesi uygundur. Allah'ın bir nimeti yoktur ki kulları ihtiyaçlarının ötesinde onunla süslenip güzellik kazanmış olmasın, der. Sözelimi bir kulak, bir göz yeterli iken iki kulak, iki göz ve bedende birden fazla olan her organda bu lütuf görülür. Evrende daha azının yeterli olmasına rağmen bunca tevhid ve risâlet kanıtları yine bu lütfundan dolaydır. Mâtürîdî, nübüvvet ve peygamber açısından bu lütufları şu şekilde sıralar; 1-Peygamberle kulun işini kolaylaştırıp hafifletmenin büyük nimetler statüsünden olması. 2-Nefsanî arzuları gemleme ve tezkiyede yardım, yol göstermede peygamber lütufu. 3-İnsanları hatırlatma, uyarma, yanlış yola dikkat çekmede nübüvvet lütufu. 4-Akıl-nefis mücadelesinde nefse şeytan yardımcı, akla da peygamber lütufu. 5-Âhirete giden hak yolda yürümede mükafat ve cezayı hatırlatıcı peygamber lütufu. 6-Barış ve huzur içinde toplum halinde yaşamada hukukî sosyal düzen yöntemlerini bilen peygamber lütufu. 7-Peygamberlerin kendi kavimlerinden ve melek, cin değil de insan türünden olması büyük bir lütuf ve nimet olması. Bu lütufları sayan Mâtürîdî “Allah'ın bize adâleti ile değil lütuf ve nimeti ile muâmele etmemesini isteriz, bunun için yalvarıp duâ ederiz” der (Mâtürîdî, 2005a: 283-4; 2005b: II/463, IV/110, VI/169, 191, 237, XIII/95-6, XVI/170).

“Peygamberlik iddiası veya nübüvveti onaylama aklın kabul etmeyeceği türden övgü hareketidir” şeklindeki deist görüşü eleştiren Mâtürîdî, bu söz yani “nefsinin hoşlandığı her şey ile tabiatının nefret ettiği şeyler hakikat” görüşü tam anlamıyla akli anlamadıkları, akıl ile hevayı birbirine karıştırdıklarının da bir kanıtıdır, demektedir. O, nefsin lezzet ve şehvetlere meyilli olarak yaratıldığını, çıkarıcılık, bencillik, fırsatçılık, tarafgirlik, çeşitli endişe, korku ve tutumlar, kin, nefret, intikam ve düşmanlık his ve duyguları, menfaat ve mal hırsı vb. gibi psiko sosyal özellikler de etkili olunca nefis akli işlevsiz hale getirebileceğini söyler (Mâtürîdî, 2005a: 283; 2005b: XII/240-1). İnsanın kalp ve nefis sahibi bir varlık olduğunu vurgulayan Mâtürîdî'de nefsin arzularına uyan akıl, yıkıcı fikrî ve şeytanî vesveselerden kurtulmanın yollarını bilmeyince zararlı olur. Nefis, dünya şehvetlerini ve lezzetlerini idrâk eder. Akıl ile de işlerin akibetini ve sonuçlarını düşünür. Akıl bazen nefsi kendine çeker ve akibet olarak beklediği karşılığı almak için onu yanına alır. Bazen de nefis akli yanına çeker, dünyadaki şehvet duygularından lezzet alabileceği hususlarda akli yanında sürükler. Bunların insanlara öğreten Peygamberlerin getirdikleri vahiyde gönüllere şifa veren öğüt ve hikmetler olduğunu, önyargılı inatçı ve düşünmeyen câhil mukallid dışında herkesin bu hikmetlerden istifâde edebilmesidir. Nefis terbiyesine sadece aklın yeteceği, vahye ve nübüvveteye gerek olmadığı türü deist fikirlerin aksine Mâtürîdî'de kötülöklere meyilli nefisten ve şeytandan korunma, azap ve cezadan

muhafaza ancak peygamberin ve vahiy ışığındaki ilim, selim kalp ve işlevsel akılla olur. İlahi teklifin temeli akıl, beş sağlam duyardan gelen bilgileri kendi süzgecinden geçirir, yoğurur ve kalbe gönderir. Kalp onaylarsa bunlar ilme, doğru bilgi ve inanca dönüşür. Böylece akıl nazar ve tefekkür sonucunda bilgiye ulaşır. Her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken temel olan aklın konumu ve onun kanıtladığı husus her fitrî-tabii bilginin temelini ve kriterini teşkil eder. (Mâtürîdî, 2005a: 9, 11, 68, 89, 356; 2005b: I/182, II/173, 230, 262, V/143, 210-2, 284, VII/200-1, XVII/308). Anlaşılan o ki Mâtürîdî, teklifi kalbin tasdikinden önce aklın tasdikine bağlamaktadır (Oral, 2018: 103 vd).

Mâtürîdî, Seneviyye'nin “insan kendi öz yapısının iyiliği de kötülüğü de kapsadığının şuuruna varınca bu iki yetenektan her birinin bir rabbi bulunduğunu da anlamış olur” görüşünü eleştirir ve “bize göre kendini/nefsini tanıyan rabbini de tanımış olur, çünkü kendi öz yapısını tanıyan kişi iç yapısının psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını tam mânasıyla kavramayaz, bunun yaratıcının yardımı, peygamberlerin yol göstermesiyle şuuruna vardığı oranda rabbisini de tanımış olur” der. Yani kendi varlığında acze düşmeyen bir kadîr, cehle düşmeyen bir âlîm, yönetişinde alternatifi ve rakibi bulunmayan bir cebbâr, her haline acıyan yaşatan rahman rahim kayyum sayesinde ancak kişi gerçekleştiğinin şuuruna varabilir. Gizli nefsin tanıyan rabbini de tanımış olur. Mâtürîdî'ye göre duyular üç ayrı pozisyon arz eder. *Biri*; hiçbir şey algılamayıp dumura uğratılması, *ikincisi*; engellerin ortadan kalkmasıyla yeteneğe işlerlik kazandırılması ve idrâk etmesi, *üçüncüsü*; duyu yeteneğinin algısında düzensizliğin meydana gelmesi. Duyunun farklı konumuna bağlı olarak algı da farklılık arz eder. Bütün bunlar duyu da fiilen gerçekleşir. İnsanın psikolojik yapısının algısının nefsânî isteklere, haz ve zevklere uyma gerçeğinin aklın kullanımını engelleyen haller olduğunu söyleyen Mâtürîdî'de insanın sempati duyup özendiği kişilere uyması, nefsinin arzularına yönelerek akıl yürütme ve düşünmeyi terk etmesi, bireysel ve toplumsal alışkanlıklarından ayrılamaması, günlük yaşantıdaki stresler, meşguliyetler, çeşitli hastalık ve sıkıntılar, nefsânî arzuların insan üzerindeki egemenliği, dünyevî arzu ve lezzetlerin çokluğu vb. etkenler akli işlevsizleştirir, fonksiyoner niteliğini kaybettirir (Mâtürîdî, 2005a: 160-1, 236, 271-342; Biçer, 2004: 45 vd). Bunun kul için sınanma unsuru olduğu söylenebilir.

Tanrı'nın insana akıl melekesini vermesini yeterli gören deist düşünce, insanın aynı zamanda nefsî duygularla hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Nefsi duyguları akıl ve eğitim ile kontrol edilebilirliği Allah'ın elçilerinden ve vahiy bilgisinden kolay bir şekilde öğrenilmesinin mümkün olduğu tezi Mâtürîdî'de kabul görür. O, nefsânî arzularla mücadele yöntemlerini insanlara öğreten peygamberlerin örnek alınmasını ister (Mâtürîdî, 2005a: 155, 284-5; 2005b: II/257-9). İnsanın akıyla kendine yetebilen bir varlık olduğundan nübüvvet ihtiyacı olmadığı tezini ileri sürerek nübüvvet kurumunu, peygamberi ve vahiy reddeden deist türü görüşleri eleştiren Mâtürîdî, aklın nübüvvet ihtiyacı kesin ve zarurî, vahyin akla yardımcı olduğu tezini ileri sürer. O'nun bilgi teorisinde ilmin temeli saydığı aklın diğer bilgi kaynakları duyu ve vahiy arasında bir çeşit denetleyici rolü vardır. Bilgi kaynakları da aklın kontrolünden geçerse ancak epistemolojik bir önem kazanır. İnsanda bulunan en aziz şey aklın yaratılış hikmeti; vahiy anlamada bir araç ve idrâk vasıtası olmasıdır. Dolayısıyla doğruya, hakikate, iyiye ve güzele deist görüşlerin aksine ancak akıl-vahiy birlikteliği ile ulaşılabilir.

5. NÜBÜVRET SİHİRBAZLIKTIR GÖRÜŞÜ

Deist akımların “peygamberin gösterdiği mucizenin kâhin ve sihirbazın gösterdiği harika ve maharet konumunda olduğu” iddiasıyla nübüvveti reddetmelerini eleştiren Mâtürîdî,

harikulade halin kendi mahiyetini bildiren ve durumunu ortaya koyan alâmetleri farklı olduğundan hidayete ve akletmeye yönelik Peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin, kâhinlerin ve sihirbazların gösterdikleri harikalar veya maharetler konumunda olması aklen tutarsızdır, der. Kur'ân'da vahye, peygambere sihir, sihirbaz denmesinin anlatımı Mâtürîdî'ye göre mucize ile sihrin "olağanüstü olma" özelliği ile karıştırılmasındandır (el-Kasas 28/48; el-Kamer 54/1-4; el-Hakka 69/42-43; Mâtürîdî, 2005a: 292, 329; 2005b: V/38, XIII/97, 257, 306-7, XVII/225).

Sihir ile mucizeyi karşılaştıran Mâtürîdî, mucizelerin bir zan ve hayal ürünü olmayıp gerçekten vuku bulduğunu hilkat yani dünya hayatı var oldukça devam edeceğini, sihrin ise gözü aldatan bir şey olup ardından yok olduğunu söyler. Allah elçilerinin mucizesini peygamber olmayanın iddia edip göstermesi ve bir yönüyle sihir niteliği kazanıp onunla birlikte varlığını sürdürmesi mümkün değil ki, böyle bir şey de asla olmadığını belirtir. Sihir ve büyücülerin sözleri genelde çelişkiye ve halkın kafasını karıştırmaya dayanır. Sihir ve büyü hakikat ve kalıcı değilken mucize hakikat ve kalıcıdır. Kâhinliğin çoğu yalan ve aldatmaca, sihir de şüphe, benzetme ve hayâl olduğunu söyleyen Mâtürîdî, peygamberler vahiy yoluyla sundukları bilgileri kerim ve emin yani güvenilir meleklerin dillerinden alırlar; bunların dillerinde de doğru ve gerçek olandan başkası bulunmaz. Bu husus tecrübe ve sınaama ile de uyum halinde olduğundan peygamberin fiili günlerin ve zamanın uzayıp gitmesiyle gerçekliğini kaybetmeden sabit kalır, demektedir. O'na göre mucize ya imanlı kalbi tatmin eder ya da mühürlü kalbi azaba iletir. Sihir bâtil, bâtil asla hakka galip gelemmez, yenilgiye de mahkûm olur, tezini ileri sürer (Mâtürîdî, 2005a: 292, 329; 2005b: V/38, XIII/97, 257, 306-7, XVII/225). Sihir, aldatma ve hileye dayandığı için mucize, sihir ve sihirbazdan kolaylıkla ayırt edilebilme özelliğine sahip olduğu, mucize ile sihrin ontolojik varlığı birbirinden tamamen farklılığı dile getirilerek bazı âlimlerin açıklamaları muhtemelen nübüvvet ve risâlet makâmının tenzihi ifade etmeye yöneliktir (Abdulcebâr, 2013: II/422, 436; Cürcanî, 2015: III/492).

Mâtürîdî'ye göre seviyeli ve derin mânalı söz söyleme sanatının iki çeşidinden biri; güzel düzenlemeye ve hoşça giden kompozisyona dayanan şiir sanatı, diğeri; Arap dilinde ifade kalıplarını kullanmak suretiyle vukuundan önce olayları haber verme esasına dayanan kehânet sanatıdır (Mâtürîdî, 2005a: 325). Ona göre kâhinliğin çoğu yalan ve aldatmaca sihir de şüphe, benzetme ve hayal ettirme üzerine bina edilir. Peygamberler ise vahiy yoluyla sundukları bilgileri doğru ve gerçekten başkası bulunmayan meleklerin aracılığı ile alırlar. Bu husus tecrübe ve sınaama ile de uyum halindedir. Peygamberlerin fiili günlerin ve zamanın uzayıp gitmesiyle gerçekliğini kaybetmeyip sabit kalır. Mucizenin mucize oluşunu sağlayan özellik değişmez. Peygamberlerin mucizeleriyle sihirbaz ve diğerlerinin aldatma ve göz boyamasının ayırt edilmesi, mucizelerin tam anlamıyla tanınması yani fevkaladeliklerde düşünülebilecek beşerî yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin genel davranışlarının göz önünde bulundurulması gibi hususlarda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır (Mâtürîdî, 2005a: 16, 329, 331).

Mucizenin imkânını kabul etmeyen deist görüş sahibi Thomas Paine "Tanrı'nın sihirbaz gibi göz boyayan hokkabazlık yaparak insanları eğlendirmeye ve onların hayranlığını kazanmaya çalışması aşağılayıcıdır" diyerek anlık olan mucizelerin gereksiz olduğunu, çok az kişi gördüğünü, herhangi faydalı bir amaca hizmet etmediğini iddia eder (Paine, 2010: 59-60). Mâtürîdî ise mucizelerin hikmetini üç maddede özetler; *Birincisi*; peygamberlerin büyük küçük her şey hakkında getirdikleri mucize, akıl ve idrâk sahibi herkesin anlayacağı gibi hikmet ve hak olduğundan bütün insanların ona uyma zorunluluğu da olur. Bu, Allah'ın varlığı ve birliğine iman, O'nu layık olmadığı nitelik ve fiillerden tenzihî şeklinde gerçekleşir. Böylece mucize

Allah'ın sonsuz irâde ve kudretinin de bir göstergesi olur. *İkincisi*; Peygamberlerin kendine özgü şahsiyet ve halleri, herkesçe bilinen, görünen açık durumları insanları onları tasdik etmeye iter. Bunun hikmeti; peygamberlerin toplumda yaşadıkları, hayatlarını insanlar arasında geçirmelerinden dolayı yalan söyledikleri asla görülmemesi, ahlâkî düşüklüğe işaret edecek bir halleri de asla olmamasındandır. *Üçüncüsü*; Peygamberlerin yaptıkları işler ve getirdikleri mucizeler, insanların şüphe etmelerini engellediği, tabiatın olağan uygulamalara da uymadığı için her insaf sahibi kişiyi onu kabule zorlamasıdır. Mucizeler, insanlara söylenen sözlerde ve verdikleri hükümlerde peygamberlerin doğru ve âdil olduklarını açıklama hikmetine yöneliktir. Bununla Allah'a kulluk ve itaate çağırır, bu da her sağlam aklın ve selim yaratılışın gerekli gördüğü bir durum olur. Dolayısıyla mucize nübüvvet ve risâleti doğrular, vahyin güvenilirliğini bildirir, peygamberlerin sözlerinde doğruluk ve verdikleri hükümlerde âdil olduklarını gösterdiği gibi imânlı gönüllere takviye ve sukunete yönelik olmuş olur (Mâtürîdî, 2005b: VIII/368, XIII/266-7, XIV/164).

Mâtürîdî'ye göre Allah elçilerinin elinde aklî (bilgisel), sem'î ve hissî (duyusal) mucizelerin gerçekleşmesi, onların nübüvvetinin de delillerindedir. Bu mucizeler bu alanda firaset ve maharet sahibi olanların yeteneklerini aşarak, benzerini meydana getirmeye heves edilmesi veya eğitim öğretimin bunların mahiyetlerine nüfuz etmesi de imkân sınırlarının dışında kalmış olmasıdır. Allah nübüvveti desteklemek için işaret kıldığı mucizeleri, sırf beşerin gücü ve kapasitesi dışında olmasını dilemiştir ki bunların beşerî sihir ve kehânet değil semavî ve rabbanî oldukları bilinmesi yöneliktir. Mâtürîdî'de kerâmet ve mucize konumunda bulunan bir harikuladeliğe alışılmış ve tabiatın ürünü olan çizginin dışında olduğu elinde zuhur eden kimseye çağrısını yaptığı zamanda lütfedilmiştir. Böyle bir şeyin daha önce gerçekleşmiş herhangi bir sebebi bulunmadığı gibi Allah'tan başka bir güçten de destek alması söz konusu değildir (Mâtürîdî, 2005b: II/140, 308, V/38, IX/189, XIV/227). Mucize'nin olduğu harikuladeliğe daha önce olmadığı kesin olmasına rağmen sonrasına olmayacağı anlamına da gelmez. Dolayısıyla mucize, peygamberin dediğine “doğru söyledin” hükmüne de geçer (Oral, 2013: 4).

Aklî mucizelerin çeşitlerini açıklayan Mâtürîdî'ye göre bunların *birincisi*; “Her ümmetin bir rehberi (peygamberi) vardır” (er-Rad 13/7), “biz daha sonraki zamanlarda da birbiri ardınca elçilerimizi gönderdik” (el-Müminun 23/44) âyetlerinde denildiği gibi Peygamberin konumunun yadigar olmayacak bir nitelik taşımasıdır. *İkincisi*; elçilerin gelişinin kendisine ihtiyaç duyulan zamanda olması, fetret dönemi veya ilmin silindiği döneme denk gelmesidir. İlahi kanun, hidayete muhatap olan toplumun Allah yolundan ayrılması halinde hidayet sebeplerini yeniden yaratıp göndermesi şeklindedir. *Üçüncüsü*; milletlere gönderilen peygamberin “ümmilere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler” (el-Cuma 62/2) ifadesinde denildiği gibi toplumların Allah'a muhtaç konumunda bulunmasıdır. *Dördüncüsü*; Peygamberlerin gönderildikleri yerlerin en belirgin mekanlar olmasıdır. Sözelimi Hz. Peygamber için “şehirlerin anası olan Mekkelileri ve etrafında bulunan insanları uyarma için” (eş-Şura 42/7) denildiği gibi Mekke o civardaki toplumların tanıyıp haberdar oldukları merkez bir mekân olması gibi. *Beşincisi*; “Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi” (Fatır 35/42) ifadesinde anlatıldığı gibi peygamberleri gönderildiği toplumların onları istemeleridir (Mâtürîdî, 2005a: 320-1). Dolayısıyla aklî mucizeler hem döneminde hem de sonraki zamanlarda birden fazla fonksiyoner olabilirliğe sahiptirler.

Mûcizeler gerçekte doğru, hak ve tutarlı, kâhinlerin telkinleri, geçmişlere âit hurafeler, sihir vb. tamamen aklen tutarsız olmasına rağmen inkâr etmek insanın anlama melekelerini kalbi, irâde ve zihnini kilitlemesi ve kapatması sonucudur. Mâtürîdî'de Peygamberler insan türü ve cevherinden olmasalardı, insanlar onların getirdikleri mûcizeleri ve delilleri anlayamazlardı. Kendileri arasında büyüyen birisinin bunları bir başkasından öğrendiğini bilirler ve kabul etmezlerdi. Ancak peygamber kendi içlerinde büyüdüğü ve tanıdıkları kişi olduğunda, o bir şey getirdiğinde eğer yaptığı şey güçlerinin ötesinde ise onun mûcize olduğunu anlamaya katkı sağlar. Peygamberlerde tutarsızlık, yalan olmadığını iyi bilmelerine rağmen irade ve akıllarını gerçeklere kapatanlar mûcize olsa bile inanmazlar. Mâtürîdî'de bunun sebebi; evrendeki imanâ ileten deliller ve mûcizeler üzerinde kişinin tefekkür ve teemmülü terk etmesi, görmek duymak istememesidir. Kalbin inanç halleri bütün duyu ve duygularını da etkilediğinden inkâr eylemindeki kalp hikmet ve hakikatleri kibrinden dolayı kabulde bilinçli direnir. İnkârı tercih eden kalbin bütün psikolojik yetenekleri, akıl yürütme ve düşünmeyi terk etmekle kalbini, aklını ve zihnini hak ve hakikate kilitlemesi sonucu inkâr gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005a: 35, 218, 282-3, 499, 551; 2005b: I/35, III/353, V/337, VI/9, 428, XIV/88).

Mûcizenin ulûhiyyet delillerinden olduğunu belirten Mâtürîdî, “mûcizeler ancak Allah’a âittir” (el-Enam 6/109) ifadesinin Bâtınîler’in “Peygamberin nefsinde ruhânî cevher var, bununla istediği anda ve şekilde mûcize getirir” iddiasını reddettiğini ve mûcizeleri Allah’ın istediğinde getireceğini anlatmaktadır, der. Dolayısıyla mûcizeler Allah’ın izni, iradesi, ilmi ve kudretinin de bir kanıtıdır. Nübüvveti ve mûcizeyi ilahi nimet ve lütuf olarak gören Mâtürîdî, imân sahipleri için imanlarının kemâle ermesi ve devamı ile Hz. İbrahim’in ölüleri diriltmeyi istemesi, Hz. İsa’nın havarilerinin mûcize istemesi gibi kalplerin şüphe ve vesvelerden arınma, tam kanaat getirme ve sağlam bir şekilde tasdik etmede nimet ve lütuf olmasıdır (el-Bakara 2/260; el-Maide 5/112).

Her peygamberin mûcizeleri farklı ve mûcizesi dönemin sosyolojiyle uyumlu olduğunu, Hz. Davud ve Süleyman’ın döneminde mal, mülk, hükümrânlık ve saltanat yarışı, Hz. Musa’da sihir ilmi, Hz. İsa’da tıp ilmi, Hz. Muhammed döneminde şiir ve nazım revaçtaydı. Peygamberin kanıtı olsun diye insanların bildikleri türden mûcizeler getirdiler ki onlar bunların kendi güçleri üstünde olması dolayısıyla sihir olmadıklarını, aksine yüce varlığın desteğiyle elçisine verildiğini bilsinler (Mâtürîdî, 2005b: I/93, II/309, 463-4, V/38, VI/19-21).

Mâtürîdî, “Susamış kişi onu su zanneder” (en-Nur 24/39) ifadesindeki gibi sihir görünüş bakımından gözleri alan hakikatte geçersiz uzaktan görülen bir serap gibidir. Mûcize hak ve doğru iken sihir zihinlerdeki hayal gibi olup bir gerçekliği yoktur (Mâtürîdî, 2005b: I/93, II/463-4, VI/19-21). Diğer bazı âlimlere göre de sebebi gizli bir şekilde hakkı bâtlı, bâtlı hak, hakikatı hayal, hayâli hakikat diye göstermek olan sihir gerçek bir olay değil, bir anlık görüntü veya etkidir. Sihrin konusu küçük, basit ve önemsiz şeyler iken mu’cizenin konusu kör ve sağrıları sağlığa kavuşturmak, ölüleri diriltmek, gökteki ayı yarmak gibi azametli ve büyük işlerdir (Zemahşeri, 2017: I/462; Gazâli, 2004: 262-3; Râzî, 1981: III/219 vd).

Peygamberin halkı kandıran sihirbaz, mûcizenin de kahin ve sihirbazın gösterdiği harika ve maharet konumunda tarzı deist düşünceleri tutarsız ve hikmetsiz bulan Mâtürîdî, aklî ve naklî delillerle bu tür görüşleri eleştirir. Allah’ın insanlığa bir lütfu, nimeti ve rahmeti olan nübüvvet, peygamberler ve mûcizelerin insanlığın yararına bir çok hikmetler içerdiğini Allah elçilerinin elinde Allah’ın izni ve kudreti ile mûcizenin gerçekleşmesi, hem ulûhiyyet hem de onların nübüvvetinin de delillerinden olduğu tezini ileri sürmektedir.

6. MÜCİZENİN EĞİTİM VE TECRÜBE İLE YAPILABİLİRLİĞİ

Nübüvvet ile ilgili bir diğer itiraz da mucizeleri eğitim ve tecrübe ile birçok kişinin yapabileceği tezi üzerinedir. Berâhime'ye göre peygamber gösterdiği mucizeden ötürü insanlar geri çekilmek zorunda kalıyorsa beşer içinde öyle cevherler, öyle cisimler, öyle gaipten haber verenler var ki bunlar peygamberin verdiği haberleri yerle bir edecek güçtedir (Şehristânî, 1994: II/250-2). İnsanlık için hikmet, nimet, lütuf olan nebiler, karakter ve kişilik bakımından güçlü, vahyi ve mucizeleri kaldırabilecek takat ve iradeye sahip olduğunu belirten Mâtürîdî, İbn Verrak'ın mucizenin eğitim ve tecrübe ile yapılabilirliği görüşünü şu şekilde özetler:

“Peygamberin hitap ettiği topluluklar insanların bütün güçlerini denememiş, çeşitli fiillerin gerçekleştirilmesinde kendilerinden destek alınan tabiata has özelliklere de vâkıf olamamışlardır. Belki de bu husus onların çoğunun bilgi alanına hiç girmemiştir. Şu halde bu topluluklar çeşitli hünerlerin doğurabileceği sonuçları nasıl bilsinler? Onların peygamber diye gördükleri şaşkıncı oyunlar sergileyen illizyonistten başka biri midir sanki? Büyü mîknatus taşının demiri çekmesinden başka bir sebebe mi dayanmaktadır?”

Mâtürîdî, peygamberlerin çeşitli ve değişik mucizeler göstermeleri dolayısıyla bunların arzın yapısal özelliğine vâkıf olmakla gerçekleştirilmesi mümkün değil ama arzın bütün özelliklerine vâkıf olan yaratıcı, peygambere bunu bildirirse ancak o zaman mümkün olabileceği kanaatini taşır. Bu durumda nübüvvetin kanıtlanması söz konusu olur. Nübüvveti sabit olmuş hiçbir peygamber yoktur ki hitap ettiği insanlar gösterdikleri mucizeleri olmasa bile, kendisinde sözünün benimsenmesine vesile olacak doğruluk, şefkat ve merhamet örneklerini görmüş olmasınlar. Nübüvveti kabul etmeme üzere bina edilen bu delilin bütün insanların yeteneklerini deneme ilkesine dayandırmasının tutarsızlığını dile getiren Mâtürîdî, insanlık tarihi boyunca edinilen genel tecrübe karşısında bu istidlâl de değerini yitirebilir, der. Yine Mâtürîdî'ye göre bilinen mucizeler arzu ve heves edilebilecek bir konuma sahip olmalarına rağmen, peygamber dışında insanlar tarafından tekrar edilmesine heves gösterilmemesinin sebebi benzerlerini meydana getirmenin zor oluşudur. Mucizeler içinde ısrarlı meydan okuyuşlara rağmen tekrarlanmasına umut bağlanılamayanlar olduğu gibi ihtimal taşımayanlar da vardır. Mâtürîdî'de genel kabul görmüş bilgilerin dışında kalmayı ve tabiatta bulunmayan bir şeyi söylemeyi olumsuz bir hayretle karşılayan kişi, bunu yaparken de elinde bir şeyin “şu anda mevcut bulunmayışı” veya “ileride belki var olabileceği”nden başka delili yoktur. Bu kimse, nesne ve olayların var oluş veya yok oluş yöntemini iptal etmekte ve bütün açıklamalarında septiklerin kategorisinde yer almış bulunmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 286-290).

Mucize dönemin sosyolojiyle uyumlu olması sonraki dönemlerde de farklı harikulade şeylerin olmasını mümkün kılabilir. Hz. Davud ve Süleyman'ın döneminde mal, mülk, hükümlerlik ve saltanat, Hz. Musa döneminde sihir ilmi, Hz. İsa döneminde tıp ilmi gibi. Peygamberliğin kanıtı olsun diye insanların bildikleri türden mucizeler getirmeleri toplumdaki insanlar bunların kendi güçleri üstünde olması dolayısıyla sihir olmadıklarını, aksine yüce varlığın desteğiyle elçisine verildiğini bilinmesine yöneliktir. Diğer bir deyişle peygamberlerin hiçbir eğitim almadan hiçbir deneme yapmadan harikulade işleri kendilerinden olmadığını, yüce bir varlığın yardımıyla gösterdiklerini halkın bilmesidir. Allah tarafından onlara öğretildiği yani mucize olduğu anlaşılmıştı (Mâtürîdî, 2005b: I/93, II/309-310, 463-4, VI/19-21).

Mâtürîdî'ye göre Peygamber konumunda bulunmayan kişilerin elinde -Peygamberleri tasdik etme özelliği taşıdığı takdirde- bazı mucize benzeri olayların zuhûr edeceğine dâir

işaretler ve delil vardır. Hz. Meryem'in mevsimi dışında hurma dalını kendine doğru silkelemesi ve taze hurma dökülmesi (Meryem 19/25), Hz. Süleyman'ın yanındaki kişinin gerçekleştirdiği tahtı göz açıp kapanıncaya kadar getirmesi (en-Neml 27/40) gibi. Mâtürîdî, bu harikulade işler peygamberlerde olursa mucize, diğer insanlarda olursa kerâmet ve fazilet sayılır, der. Bunlarda veli kullara özgü değil, gerçekte Allah'ın ilmini ve kudretini ispatlar. Bu kişilerin risâlet, nübüvvet iddia eder ise yalancılıklarının da kanıtı olur, olay harikuladeliği de kaybeder. Allah elçilerinin yine O'nun izniyle mucizesi, bunların da hilkat/dünya var oldukça devam etmesidir (Mâtürîdî, 2005a: 291-2; 2005b: II/139-143). Mâtürîdî'deki bu düşünce tarzı diğer bazı araştırmacılar da görülebilir. Bu durumda mucize sadece nübüvvet delili olmak açısından değil, başka ve önemli olan birçok maksatlar da güdülür. Kur'ân'da anlatılan mucizeler nübüvvet ve risâleti ispatın ötesinde gelecekle ilgili insanlığın katettiği bilim ve fen yolculuğunda önemli birer kilometre taşı olabilirler. Kur'ân kıssalarla nebilerin manevî faziletlerinden, üstün şahsiyet ve özelliklerin haber verip onları manevî olgunluğa teşvik ettiği gibi, bu seçkin peygamberleri bu alanda da örnek alıp taklide, en azından onlara benzer işler yapmaya teşvik olabilmektedir (Bigiyev, 2001: 73-4; Çolak, 2002: 156 vd).

Mâtürîdî'ye göre zorbalara karşı çıkmak, güçsüz buldukları ve destekleyenlerinin az olduğu bir dönemde kendilerini feda etmek peygamberlerin mucizevî özelliği olmuş, "*nice peygamberler var ki Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler*" (Al-i İmrân 3/146) denilmiştir. Hz. İbrahim'in karşısında Nemrud, Hz. Mûsa'nın karşısında Firavun ile Hâmân ve Kârun, Hz. Muhammed'in karşısında Ebû Cehil, Ebû Leheb vb. gibi küfür şahsiyet ve sembollerine karşı ilâhî mesajın tamamını -canı pahasına da olsa- en güçlü ve en zâlimlere karşı yılmadan, korkmadan, sabır ve tevekkülle tebliğ mucizeyle desteklenen elçilerin niteliğidir (Mâtürîdî, 2005a: 293; 2005b: II/443-4, XIII/379, XIII, 379).

Cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara merhamet ve şefkat, dünyaya değer vermeme, halkın problemlerini üstlenme vb. hususlarda zirvede olmak peygamberlerin özelliklerindedir. Mâtürîdî, bunlardan sadece birine bile sahip olana sempati ve saygı duymanın yerinde, bunların hepsine birden sahip olan peygamber olduğunda ise ona uyulması aklın kabul etmesi gereken bir husus olmalıdır, der. Allah elçisinin özrü kabul eden ve dinleyen kişi, kabul etmeyen ve dinlemeyenden daha hayırlı olduğu anlamında "hayırlı kulak" (et-Tövbe 9/61) yani peygamberin mü'minlere rahmet olması; inkârdan imana, helâktan kurtuluşa yönelmeyi sağlamasından dolayıdır (Mâtürîdî, 2005a: 293; 2005b: V/395, VI/398). Bir peygamberden sâdır olan güzellikler ve herhangi bir mucizede gözetilen hikmet, o peygamberin ümmetinin de aynı hadiseyi maddî imkânlarla gerçekleştirmek için bir gayret içine girmeleri için teşvik de içerebilir. Yani ümmet aynı sebeplerle yükümlüdür. Sözgelimi Hz. İsa gibi tıpta ilerleyerek maddî sebep ve imkânlarla gerçekleşmesi mucizenin bir diğer hikmetidir (Karadeniz, 2015: 348). Allah elçilerinin bağlıları var olduğu ve böylesi delillerle istidlâl edildiği sürece mucize gibi olayların izi silinmeyecektir (Mâtürîdî, 2005a: 307).

Allah yeni peygamber göndermek lütfunda bulunur. Bu peygamber ilahi tebliğatı ihya eder ve akılları hayrete düşüren mucizeler göstererek peygamberlerin izlediği yola belirginlik kazandırır. İnsanlar gönderilen yeni peygamberler vasıtasıyla dine getirilmek istenen yozlaşma ve değişikliği anlamış olurlar. İşte ilahî dinin yayılışı ve devamı bu şekilde olur. Mâtürîdî'ye göre Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyecek olması, Allah icabet eden ümmeti dinin ana hükümlerini değiştirmeyecek bir konumda yaratmış ve onlara kendi korumasına aldığı bir kitap lütfetmiş olmasındandır. Bu kitap sayesinde dinde sahneye konulacak değiştirme

teşebbüsleri teşhis edilebilecek ve onun getirdiği öğretiyi âlemin yok oluşuna kadar devam edecektir (Mâtürîdî, 2005a: 308). Dolayısıyla mucizeler de dâhil Kur'ân'ın hükümlerine bu metotla bakılabilir. Her biri sosyal hayatta farklı meslek ve istidatta seçilmiş ve seçkin nebilerin hayatlarında başlarından geçen harikulâde olaylar da dâhil psiko-sosyal tutum ve davranışlarından ders ve ibretler alınması (Yusuf 12/111), Allah'ın rızâsına erebilmede onların yollarından gidilmesi aklını işlevsel hale getirmek isteye hikmeti arayan kulun görevidir. Nimetlere şükür, başa gelen belâ ve musibetlere sabır, sıkıntı ve musibetlerden kurtuluş yöntemleri ve hataları affettirebilme lütfuna erişebilmek için elçiler gönderilmiştir. Nimet ve iyiliklere şükretme sıkıntılara sabretme, hataları affetme, sıkıntı ve dertlerden çıkış yöntemleri sadece peygamberlerin değil diğer insanların da mükellef tutulduğunun bir göstergesidir (Mâtürîdî, 2005a: 276-7, 293; 2005b: VII/376-7, XIII/379).

SONUÇ

Nübüvvet bağlamında deist akımların peygamber tasavvurlarının arka planını inceleyen Mâtürîdî, onların görüşlerini psikolojik ve sosyolojik temelde aklî ve naklî delillerle eleştirir, peygamberliğin insanlık için hikmet, nimet ve lütf olduğunu söyler. Peygamberler akılları hayrette bırakan mucizeler ortaya koyunca fevkaledeliklerin onların ellerinde olma gücüne sahip olmadıklarını insanların bilmeleri hakikatı, hem peygamberleri hem de onları gönderen yüce varlığı ontolojik olarak ispatlamasına yönelik olmalıdır. Dolayısıyla mucizeler Allah'ın irade, ilim ve kudretinin de bir kanıtıdır. Bu harikulade işler peygamberlerde olursa mucize, diğer insanlarda olursa kerâmet ve fazilet sayılır. Cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara merhamet ve şefkat, dünyaya değer vermeme, halkın problemlerini üstlenme vb. hususlarda zirvelik ve harikulade insanî nitelikler peygamberlerin özelliklerindedir. Sâdır olan bu güzellikler ve herhangi bir mucizede gözetilen hikmet, diğer insanların da aynı hadiseyi maddî imkânlarla gerçekleştirmek için bir gayret içine girmeleri için teşvik de içerebilmektedir. Mucizeyi kâhin ve sihirbazın gösterdiği harika ve maharet, peygamberin de sihirbaz ve büyücü gibi olduğu deist iddialarına Mâtürîdî, sihrin aldatma, batıl ve anlaksız, mucizenin ise hak, doğru ve yaratılış devam ettiği sürece devam eden olgu olduğunu delillendirmektedir.

Tanrı'nın evreni başıboş yarattığı, buyruğu, yasağı ve sorumluluğu hikmetsiz bularak peygamberleri reddeden deist görüşlere Mâtürîdî, hikmet sahibi Allah'tan hikmetsiz, abes işler olmayacağı, evrenin hikmetle yaratıldığı, ilahî emir ve yasakların aklî, psiko-sosyal, kulların menfaati, insan tabiatına uygun düştüğünü hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan delillendirir. Emir, yasak ve sorumluluk fert ve toplumsal hayatın âdil ve düzenli oluşması, akıl ve hikmet açısından gereklidir. Aklın her şeye yeteceği, peygambere ve vahye hikmet açısından ihtiyaç olmadığı tarzı deist görüşlere itiraz eden Mâtürîdî, insanda bulunan psiko-sosyal etkenlerin yani câhillik, fakirlik, dünya meşakkati, meşguliyeti ve duyuların akli işlevsiz kılabileceğini, dolayısıyla nübüvvet ve peygamberin akla yardımcı konumda olduğunu delillendirmektedir. Akli yeterli görerek nübüvveti ve vahiy kabul etmeyen deistik teolojinin aksine vahiy bilgi kaynakları arasına alan Mâtürîdî, mucizeyle sabit peygamberin verdiği haberin bilgi kabul edilmesinin aklî gereklilik olduğunu, doğru, iyi ve güzele ancak akıl-vahiy birlikteliği ile ulaşılabileceğini savunmaktadır. O'nun bilgi teorisinde ilmin temeli saydığı aklın diğer bilgi kaynakları duyu ve vahiy arasında bir çeşit denetleyici rolü vardır. Bilgi kaynakları da aklın kontrolünden geçerse ancak epistemolojik bir önem kazanır. İnsanda bulunan en aziz şey aklın yaratılış hikmeti; vahiy anlamada bir araç ve idrâk vasıtası olmasıdır. Dolayısıyla doğruya, hakikate, iyiye ve güzele deist görüşlerin aksine ancak akıl-vahiy birlikteliği ile

ulaşılabilir. Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyecek olması, insanlığa dinin ana hükümlerini içeren kitap gönderilmiş olmasındandır. Bu sayede dine sahneye konulacak değiştirme teşebbüsleri aklın işlevselliğiyle teşhis edilebilecek, onun getirdiği öğreti âlemin yok oluşuna kadar devam edebilecektir. Nübüvvet kurumunu psikolojik ve sosyolojik olarak ele alan Mâtürîdî, Allah'ın insanlığa peygamber göndermesinin birçok hikmet barındırdığını, elçinin insanlar için büyük bir lütuf olduğunu, kalp, söz ve davranışların ancak peygamberlik sayesinde övgüye lâyık konum alabileceğini vurgulamaktadır. Deizm, Berâhime, Sümeniye ve müşriklerin nübüvveti ve peygamberleri reddetme konusundaki fikirleri ve görüşlerinin arka planı ile günümüz çağdaş deist akımlarının nübüvveti reddetmede aynı tür fikir ve argümanları paylaşmaları göz önüne alındığında Mâtürîdî'nin kullandığı aklî ve naklî delillerin günümüzde hâlâ geçerliliğini koruduğu da söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Abdülcebbar, K. (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İ.Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Akbulut, A. (1992). *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara: Birleşik Kitapevi.
- Akyüz, T. (2015). *Ebübekir Zekerîyyâ Er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri*, İstanbul: Ravza Yayınları.
- Altıntaş, R. (1995). *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aslan, İ. (2014). "İmam Matürîdî'nin Deist Eleştirilerine Karşı Nübüvvet Savunusu", *Kelam Araştırmaları*, c. 12, sy. 2, ss. 33-54.
- Aydın, M.S. (1990). *Din Felsefesi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Aygün, A. (2019). "Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi", *İslâmî Araştırmalar*, c. 30, sy. 1, ss. 42-57.
- Bayraktar, M. (1998). *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara: TDV Yayınları.
- Biçer, R. (2004). "Mâtürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 1, ss. 41-59.
- Bigiyev, M.C. (2001). *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, İstanbul: Kitabiyat Yayınları.
- Bilmen, Ö.N. (1972). *Muvazzaf İlm-i Kelâm*, İstanbul: yy.
- Bolay, S.H. (1997). *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cürcânî, S.Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ö.Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Cüveynî, İ.H. (2010). *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtü'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikad*, çev. A.B. Baloğlu vdğrl, Ankara: TDV. Yayınları.
- Çağlayan, H. (2016). *Etik Açısından Maturîdî'nin Hidayet Anlayışı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çolak, E.Y. (2002). "Kur'an-ı Kerim'de Mûcize Üzerine Bir Araştırma", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dorman, M. E. (2009). "Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Düzgün, Ş.A. (2009). *Allah, Tabiat ve Tarih*, Ankara: Lotus Yayınları.
- Düzgün, Ş.A. (2015). “Varlık”, *Kelâm El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Düzgün, Ş.A. (2017). “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm*, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı, ed. V. Sönmez, Van: Ensar Neşriyat, ss. 1-3.
- Erdem, H. (1994). “Deizm”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 109-111.
- Erdoğan, İ.H. (2018). “Deizm ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 11, sy. 57, ss. 798-804.
- Farâbî, E.N. (1931). *İhsâu'l-Ulûm*, neşr. O.M.Emîn, Kahire: yy.
- Gazâlî, E.H. (2004). *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. A. Duran, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Harman, V. (2017). “Kelâm İlminin Deizm Eleştirisi Bağlamında Akıl Ve Âlem Tasavvuru”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 1, ss.13-51.
- İsfehâni, R. (1992). *el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân*, tahk. S.A. Ravâviri, Beyrut: yy.
- İbn Manzur, C. (trs). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: yy.
- İzmirli, İ.H. (1981). *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. S. Hizmetli, Ankara: yy.
- Karadeniz, O. (2015). “Nübüvvet ve Vahiy”, *Kelâm El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karaman, H. (2018). “Ebû Bekir er-Râzî: İlhadin Gölgesinde Bir Filozof”, *İslâm Felsefesi, Tarih ve Problemler*, ed. M.C. Kaya, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2007). “Râzî, Ebubekir”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul: TDV. Yayınları. ss. 479-485.
- Mâtürîdî, E.M. (2005a). *Kitabu't-Tevhid*, haz. B.Topaloğlu-M.Aruçi, Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E.M. (2005b). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, neşr. B.Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınları.
- Nesefî, E.M. (2004). *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Ankara: DİB Yayınları.
- Oral, O. (2013). “İlmin Ulaşacağı En Son Nokta Olması Açısından Mûcize'nin Hikmetleri”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sy. 2, ss. 1-18.
- Oral, O. (2015). “Mâtürîdî'ye Göre Peygamberlerin Gönderiliş Hikmetleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, sy.2, ss.225-251.
- Oral, O. (2018). *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing.
- Öztürk, Y. (2015). *Deizm Teofilozofik Bir Tahlil*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Paine, T. (2010). *The Age of Reason*, terc. A.İ.Dalgıç, Akıl Çağı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Râzî, E. (2016). *Felsefe riaseleleri*, çev. M.Kaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Râzî, E.H. (1977). *A'lamü'n-Nübüvve*, neşr. S.es-Savi-G.R.Avani, Tahran: Imperial Iranian Academy of Philosophy.

- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu 'l-Gayb*, Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Râzî, F. (1987). *el-Metâlibü 'l-Âliye mine 'l-ilmî 'l-İlahî*, tahk. A.Hicâzî es-Sekka, Beyrut: y.y.
- Sabunî, N. (1995). *el-Bidaye fi Usuli 'd-Din*, Ankara: DİB Yayınları.
- Şehristânî, E.F. (1984). *el-Milel ve 'n-Nihal*, haz. M.S.Kilânî. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife.
- Taftazânî, S. (1989). *Şerhu 'l-Makâsîd*, tahk. A.Umeyra, Beyrut: yy.
- Taftazânî, S. (2013). *Şerhu 'l-Akâid*, haz. S.Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Tümer, G. (1992). "Brahmanizm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul: TDV.Yayınları, ss. 329-333.
- Yar, E. (2009). "Müslüman Kelâmında Elçilik", *İslâm'da Peygamber İnancı*, Diyarbakır Sempozyumu 15-17 Eylül 2006, Ed. İ. Coşkun, İstanbul: Ensar Yayınları, ss.142-152.
- Yavuz, Y.Ş. (2007). "Nübüvvet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.33, İstanbul: TDV. Yayınları, ss. 279-285.
- Zebidî, M. (trs.), *Tâcü 'l-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, Beyrut: Mektebetül-İlmiye.
- Zemaşerî, E.K. (2017). *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi 't-Tenzîl ve Uyûni 'l-Ekâvîl Fi Vucûhi 't-Te 'vîl*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.